

« Խօսք » եւ « Խօս » երկու համանուն բառեր են Հայաստանի սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Եւստի կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքն լոյսն է : Տրեկոյցը հարկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Ծաղկոնական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ետէ հոգին չժարգմանէր , չբառարարէր ինչ որ միտք կ'ընէ , այդ չխօսկցուած մտքն բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ք. ՄԻՋԼԷ

DIRECTEUR : A. TCHOBANIAN

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆԻՆ

ԱՆԱՀԻՏ պիտի չարուհակէ հրատարակուել մընեսոյն ուղղութեամբ եւ միեսոյն ծրագրով :
ԲԱԺԱՆՈՐԴԷ ԿԱՆԽԻԿ Է :

Այն բաժանորդները որ զեռ չեն վճարած իրենց բաժնեզինը, կը խնդրենք որ փութան
իրենց պարտքը հաստոցանել :

«Անահիտ»ի յառաջիկայ թիւէն սկսեալ, պիտի հրատարակենք ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԻՍԱԲԵՆՆԻ մէկ
անտիպ վիպակը, ՍՈՓԻԱ, ուր մեր մեծ գրագէտը շահեկան խորհրդածութիւններ յայտնած է
կարգ մը իմաստասիրական, մանկավարժական ու բարոյական հարցերու վրայ. պիտի հրատա-
րակենք նաեւ հանրածանօթ հայագէտ եւ մեր աշխատակից Պ. Fréderic Maclerէն շարք մը
յօդուածներ՝ հայկական բանասիրութեան վերաբերեալ, ինչպէս եւ մեր ներհուն աշխատակից
Գ. ՓԱՌՆԱԿԷՆ շարք մը յօդուածներ, նոր եւ ինքնատիպ տեսութիւններու վրայ հիմնուած, հայ
ցեղին ծագմանն ու կազմութեանը վրայ :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ» . — ԹԻՒ 3

ՕՍԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԲԵԱԳՐԷՆ

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

Այս հատորը կը պարունակէ պարսիկ մեծ
բանաստեղծին բոլոր քառուկներուն թարգ-
մանութիւնը եւ ընդարձակ ու հմտալից ու-
սումնասիրութիւն մը՝ թարգմանչէն՝ Խայեամի
կեանքին ու գործին վրայ : Կը բաղկանայ
120 մեծազիր երեսներէ :

Գինն է .

Վերսէ թղթի վրայ	10	Փրանք
Փուշէ — —	5	—
Հասարակ — —	3	—

Պ. Գ. Փառնակ որոշած է իր այս հատորին
վաճառման հասոյթին կէտը նուիրել Չէյ-
թունի որբերուն համար բացուած հանդա-
նակութեան եւ կէտը Պէշիկթաշիկանի գոր-
ծերուն հրատարակութեան :

Փնել ուղղորդները պէտք է դիմեն «Անա-
հիտ»ի խմբագրութեան կամ մեր գործակա-
տարներուն :

ՔԻՉ ՕՐԷՆ ԼՈՅՍ ԿԷ ՏԵՍԱԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ «ԱՆԱՀԻՏ»Ի . — ԹԻՒ 2

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻԿՅԱՅԵԱՆԻ ՃԱՌԵՐՆ ԵՒ ՔԵՐԹՈՒ ԱԾՆԵՐԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Այս հատորը պիտի պարունակէ, ինչպէս
արդէն ծանուցած ենք, Մ. Պէշիկթաշիկանի
բոլոր քերթուածներն ու ճառերը, բազմաթիւ
ծանօթագրութիւններով լուսարանուած գրա-
րար քերթուաներուն պիտի ընկերանան աշ-
խարհարար թարգմանութիւնները :

Յաջորդ հատորը, որ պիտի պարունակէ Պէ-
շիկթաշիկանի կենսագրութիւնը, լոյս կը տեսնէ
մէկ քանի ամիսէն :

Երկու հատորի մէկանց բաժանորդագրու-
թիւնն է 5 ֆրանք ունոնք որ զեռ բաժանորդ
չեն գրուած, թող փութան ուրիմն :

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ս Յ

ԱԶԳԱՑԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Ե. ՏԱՐԻ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 12

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍԸ

— 0 —

Իր թերթին նոյեմբերի թիւին մէջ, Պ. Չե-
րազ յօդուած մը նուիրած է իմ Chants Popu-
laires Arméniens գրքիս. այդ յօդուածը
կը պարունակէ քանի մը քննադատութիւններ
իմ այդ աշխատութեանս մասին, բայց գրուած
է ազնիւ ոգիով մը զոր ես առաջինն եմ զնահա-
տող. լուրջ եւ անմաղձ քննադատութիւնը
անհունապէս օգտակար եւ բեղուն գործ մըն
է, եւ ոչ ոք զայն կը սիրէ ու յարգէ ինծիչափ.
Եթէ Պ. Չերազ իմ — ինչպէս եւ ուրիշ գոր-
ծիչներու — նկատմամբ իր բոլոր արարքնե-
րուն եւ գրութեանց մէջ այդ յօդուածին ոգին
զրած ըլլար, իր մասին երբեք գործածած
չլիտի ըլլալի այն բացատրութիւնները ո-
րոնց ինքզինքը զժբախտաբար արժանացուց.
Իր դիտողութիւններուն մասին կ'ուզեմ կար-
ծիքս յայտնել. որովհետեւ ջանալով ցոյց
տալ ինչ, որ ըստ իս ճիշդ է կամ անճիշդ այդ
դիտողութեանց մէջ՝ առիթ պիտի ունենամ
կարգ մը գեղեցկագիտական շահեկան հարցե-
րու վրայ յայտնել մէկ քանի խորհրդածու-
թիւններ:

Հայ ժողովրդական երգերու ֆրանսերէն
թարգմանութեան հատորս (ինչպէս եւ այն հա-
տորները զոր այսուհետեւ պիտի հրատարակեմ)
«գիտական» աշխատութիւն մը չէ. անոր մէջ
տիրապետողը գեղեցկագիտական ձգտումն է:
Գիտեմ թէ ի՞նչ է գիտական աշխատութիւն
մը, եւ յարգանքս այդ կարգի աշխատութեանց
համար՝ երբ լրջօրէն պիտական են՝ անսահման
է. բայց երբեք գիտունի, բանասէրի դործ
կատարելու յաւակնութիւնը չեմ ունեցած.
Իմ դերս գեղեցկագիտական ոլորտին մէջ է.
բանասիրական հարցերու վրայ խօսած ատենս
իսկ, յաճախ՝ գեղեցկագիտական տեսակէտէն
է որ զանոնք կը նկատեմ, որովհետեւ ամէն
լսնչիւր այդ տեսակէտին յիշայ ենթարկուիլ.
այն եղանակին իսկ որով կ'ըմբռնեմ հայրենա-
սիրութիւնը, գեղեցկագիտական հակումներուս
մէջ ունի իր ազդեւրը: Արդ, այլասեռ գործե-
րու չփոթումը անախորժ է ինծի (որովհետեւ
անգեղեցկագիտական է). գեղեցկագէտը պէտք
է անշուշտ հարաւ ըլլայ, գիտական աշխատու-
թիւններէն օգտուի, որպէս զի իր շէնքին իր
հիմ ծառայոյ իրողութիւնները գիտական սը-
խալներ չպարունակեն. գիտունին գործն ալ
աւելի պայճաւ ու կատարեալ կ'ըլլայ, եթէ
ճշմարտութիւնը գտնելու իր ջանքին միացնէ
նաեւ իր ձեռք ձգած արդիւնքները բացառ-
ելու համար հարկ եղածին չափ արտայայ-

տակուն արուստի հմտութիւնս Այս անհրաժեշտ փոխառութիւններէն զատ, երկու ոլորտները լաւագոյն է որ պահպանեն իրենց որոշ անկախութիւնը եւ իրարու խառնուելով իրենց ուրոյն նկարագիրը չհզծանեն: Chants Populaires Arméniens հատորս յօրինելու եւ անոր ներածութիւնը գրելու ատենս, ոչ ֆորքլորագէտի, ոչ ալ պատմաբանի դեր էր որ առաջագրած էի կատարել, այլ՝ ամէն բանէ առաջ՝ գեղեցկագիտական գործ մը: Իմ նպատակս էր ֆրանսական լեզուով վերակերտանայնել հայ աշուղներու քերթուածները՝ այն ձեւով որով ես զանոնք կ'ըմբռնեմ, եւ ներածութեանս մէջ՝ զիս մշտն ձգտումն էր լայն համապատկերով մը թարգմանել իմ անձնական «տպաւորութիւնս» հայ գեղին նկարագրին, պատմական դերին, գեղեցկագիտական հոգեբանութեանը վրայ:

Յաջողած եմ «այս» ձգտումին համաձայն գործ մ'արտադրելու: Ահա միակ հարցը որուն պէտք էր սլատասխանել այս աշխատութիւնը քննող մը:

Պ. Չերազ իմ գործս քննադատած է որպէս թէ բանասիրական աշխատութիւն մ'ըլլար ան, եւ ըստ այնմ ըրած է իր գիտողութիւնները: Ատոր համար է որ անոնք մեծ մասամբ անճիշդ են: Այսպէս՝ կը մեղադրէ ինծի ներածութեանս մէջ՝ յիշած չըլլալ այն բոլոր անձերը որ հայ գրական էջերու եւ բողոքական թարգմանութիւններ հրատարակած են ինձմէ առաջ: Բանասիրական աշխատութեան մը մէջ ատի իրօք անհրաժեշտ պիտի ըլլար, բայց գեղեցկագիտական գործի մը մէջ, աւելորդ պիտի ստիպուէի այդ պարագային յիշել ոչ միայն Պ. Արզար Յովհաննէսեանի աստղորդութեամբ կատարուած պատուական հրատարակութիւններն ու Պ. Չերազի «L'Arménie»-ին մէջ երեւցած թարգմանութիւնները, այլ եւ Միխիթարեանց) Կարսպետ Վ. Շահնազարեանի, Լանկուացի, Տիւրքիւի, Պրոսէի, Վեպոյօօքիի եւ ուրիշ այլքան հայ եւ օտար գրողներու աշխատութիւնները: Ինչ որ պիտի հար-

կազմէր զիս՝ այդ թուումն ըրած ատենս՝ այդ նախորդ աշխատութեանց քննադատութիւնն ալ ուրուագծել, եւ ատի իմ ներածութեանս ուղեոյն ու նիւթին հետ կապ չունեցող եւ զայն ապարդիւնօրէն ծանրաբեռնող hors-d'oeuvre մը պիտի ձեւացնէր(1): Այդ թուումն ու քննադատութիւնը պէտք է կատարէ բանասէր մը, որուն գուժը պիտի ըլլայ հայ գրականութիւնը Եւրոպային ծանօթացնելու բոլոր ջանքերուն ամբողջական ցուցակը կազմել եւ այդ ջանքերէն իւրաքանչիւրին առաւելութիւններն ու թերութիւնները երեւան հանել:

Կան քանի մը գիտողութիւններ Պ. Չերազի յօդուածին մէջ որոնք ճիշդ են ինչպէս հայահառմաներու, Յովհանէս Այթընի, Չէյթունի հայտութեան մէջ Վիթթօի կարեւոր դերին մասին իմ գրածներուս նկատմամբ իր գիտողութիւնները: Գալով Սիւլէյմանիէն կառուցանող Սինան խալֆային հայկական ծագման, ի ըրոյ միայն իմացած եմ զայդ, եւ զրական փաստ չունիմ: Նաուսի համար Պենլեան դերասանապետն է որ ինծի յայտնած էր թէ Սիրիացի կաթողիկ հայ մըն էր ան, եւ կ'ենթադրէի թէ նաուսը անձնապէս ճանչցած, անոր թատրոնին մէջ երկայն ատեն խաղացած այդ դերասանին տուած անդեկութիւնը ճիշդ ըլլալու է:

Բայց կասկածը զոր Պ. Չերազ կը յայտնէ վաւերականութեանը վրայ «վիճակ»ի այն քառեակին որ կը սկսի Je suis un roseau élané տողով, անհիմ է. այդ քառեակը քաղած եմ «Նոր-Նախիջևանի սոսաներ, երգեր եւ գրոյցներ» սխոշոսով գրքոյկէն զոր յօրինած է Պ. Գէսրզ Ճիզրանեան, Նոր-Նախիջևանցի մը: Պ. Չերազ այդ նոյն քառեակը թրքերէն լեզուով իմացեր է եղեր Պոլսոյ հայ բնասանիքներու մէջ. ատի ապացոյց

(1) Պ. Չերազ ինքն ալ, Սայաթ-Նովայի եւ Դուրեանի բանաստեղծութեանց թարգմանութիւնները «L'Arménie»-ին մէջ հրատարակած ատեն, իրմէ առաջ կատարուած նմանօրինակ աշխատութիւններէն եւ ոչ մէկը չէ յշտ:

մը չէ անոր հայկական ծագում չունենալուն, ոչ ալ նոր-նախիջկեանի մէջ ժողովրդականացած չըլլալուն. գիտենք որ հայ աշուղները կ'երգեն թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ տաճկերէն. եւ շատ հաւանական է որ այդ քառեակը (ինչպէս ա՛յնքան ուրիշ երգեր) երկու լեզուով ալ գոյսւթիւն ունենայ, առանց դադրելու հայկական ստեղծագործութիւն մը կամ դէթ հայ ժողովրդին մէջ սարածուած երգ մ'ըլլալէ:

Միխաւոր դիտողութիւնը զոր Պ. Չերազ կը ներկայացնէ եւ որուն վրայ մասնաւորապէս կ'ուզեմ խօսիլ, թարգմանութեանցս «հաւատարմութեան» մասին իր յայտնած կարծիքն է: Պ. Չերազ, Քուչակի բնագրէն եւ իմ թարգմանութիւններէս քանի մը կտոր զէմէ դէմ գնելով, թարգմանութեանս մէջ տառական հարադատութիւն չգտնուիլը կը մեղադրէ ինծի: Այդ մեղադրանքը անարդար է: Եւ Պ. Չերազ զայն պիտի չընէր եթէ նկատած ըլլար զորձիս «գեղեցկագիտական» հանգամանքը: Բանասէր մը, ֆուլքլորագէտ մը բառ առ բառ պիտի թարգմանէր բնագիրը, որովհետեւ անոր նպատակն է այդ բնագրէն մէջ արտայայտուած «դադափարները» նոյնութեամբ ճանչցնել իր հայրենակիցներուն, կամ անոնց մէջ ցոլացած բարքերը, աւանդութիւնները ուսումնասիրել, անոնց մէջ երևցած յատկանշական ստութիւնները վերլուծել, այդ տարբեր գործ է եթէ թարգմանութիւնը միշտ ու միմիայն այդ միջինական աշխատութեան մէջ կայանար, բովանդակ հայրենասիրութիւնս կարելի պիտի չզարձնէր ինծի այդ իմ տեսակէտով ամուլ գործին մէջ փճացնել ու ժերս ու ժամանակս. ինծի համար, թարգմանութիւնը լեզուէ մը ուրիշ լեզուի մը փոխադրել է գրուածք մը, պահելով ոչ միայն անոր գաղափարներն այլ եւ անոր «կենդանութիւնը», այսինքն ձեւական հրապոյրին բոցը՝ որուն չիջուումով ո եւ է գրուածք գիակ կը դառնայ այլևս: Թարգմանութիւնը պէտք է տայ այն հասարակութեան որուն համար կը կատարուի

բացարձակապէս այն նոյն տպաւորութիւնը զոր բնագիրը կը գործէ զայն արտադրող ժողովրդին վրայ. արդ, այդ արդիւնքին հասնելու համար, թարգմանիչը պարտաւոր է բառական թարգմանութենէ խորշիլ. բնագիրը, երբ մանաւանդ ոտանաւոր է, կամ կշռաւոր արձակ, —ինչ որ գրեթէ նոյն բանն է,—ունի իր փազափարներուն հրապոյրին հետ, իր տառաչական երաժշտութիւնն ալ, իր բնիկ բաներու գիտումնաւոր զուգահրութիւններով յառաջ եկած ճայնական կամ պատկերական խաղերը, իր լեզուական ինքնարուխ եւ բառական թարգմանութեան մէջ անփոխանցելի շնորհը. ասոնք բոլորը դատապարտուած են ջնջուելու՝ մեքենական թարգմանութեան մը մէջ. կան զարձուածքներ, պատկերներ, բաներու զուգահրութիւններ, որոնք բնագրին մէջ սիրուն են, դիւրըմբոնելի եւ հաճելի են զայն արտադրող ժողովրդին, որովհետեւ այդ ժողովրդին մտքին մէջ յիշատակներ կ'արթնցնեն, անոր բարքերուն կը համապատասխանեն, անոր լեզուին մասնայատուութիւնները կը ներկայացնեն. կան առեր ալ որոնք, շնորհիւ տաղաչավութեան հրապոյրին կամ բառական հիւսքի սիրունութեան՝ գեղեցիկ են բնագրին մէջ, մինչ տառապէս թարգմանուելով օտար լեզուի մը՝ իրենց քերականական թերութեան կամ դադափարի սկարուութեան ներքին արատը երեւան կը հանեն (եւ ասիկա մեր գրականութեան մէջ մասնաւորապէս շատ յաճախադէպ երևոյթ մըն է):

Այս բոլորը պէտք է ի նկատի ունենայ թարգմանիչը (երբ արուեստագէտ մըն է). պէտք է հաշուէ ինչ որ կը կորսնցնէ բնագիրը օտար լեզուի մը փոխադրուելով, եւ այդ կորսուածին «տեղը լեցնէ», որպէսզի բնագիրը՝ իր նոր լեզուին մէջ՝ իր ինքնուրոյն կեանքը եւ ուժը պահպանէ. փոփոխութիւններ, յաւելումներ, յապաւումներ պէ՛տք է ընել ուրեմն, եւ ասոնք անհրաժեշտ են՝ «նոյն իսկ հաւատարմութեան տեսակէտով», որովհետեւ տառական թարգմանութիւնն է որ բուն ան.

հատարարին է, մինչ թորգմանու թիւնը՝ զոր
 եւ կ'ըմբռնեմ, միակն է որ հարազատ կարե-
 նայ համարուիլ: Տառական թարգմանութիւնը
 իր նմանի սպաննուած ու զոտուած անասու-
 ներու զոր բնական գիտութեանց մուսէննե-
 րու մէջ կը զուգացրեն. անոնք կը ծառային
 գիտակէն ուսումնասիրութեանց, բայց անկե-
 քան են եւ չեն հետաքրքրեր այն որ կեանք
 կը փնտռէ. իսկ ուր է կենդանի (ճարգն ալ
 մէկակզ հաշուելով), որ մէկ կլիմայէ ու բիշ
 կլիմայ, մէկ միջավայրէ ու բիշ միջավայր կը
 փոխադրուի. ստիպուած է փոփոխութիւններ
 կրելու, որոնք զինքը հիմնապէս չեն կրնա-
 րայակերպել, բայց զինքը կը ներգաշնակեն
 նոր միջավայրին հետ՝ նոյն իսկ իր կեանքը
 պահպանելու համար:

Այս ձեւով կատարուած թարգմանութիւններ
 շատ քիչ կան, — որովհետեւ ճշմարիտ արուես-
 տագէտ մը քիչ անգամ յանձն կ'առնէ իր ու-
 ժերը թարգմանութեան մէջ գործածել. բայց
 այն թարգմանութիւնները որ այս ձեւով կա-
 տարուած են ճշմարիտ արուեստագէտներէ,
 հոյակապօրէն յաջողած են: Եւ այդ պարու-
 գային կարելի է նոյն իսկ անձից գտնել
 «բնագիրը թարգմանութեան մէջ միշտ կը
 կորսնցնէ» առածը. օրինակ, Էտկար Փօի
 գործը, Պոտլերէն թարգմանուած. Պոտլերի
 ֆրանսերէնը բացարձակապէս հաւասարած է
 Փօի անգլերէնին: Հանրի Հայնէ, ինքն իսկ
 թարգմանելով իր գործերէն մէկ քանին, հարկ
 տեսած է փոփոխութիւններ ընելու՝ կեանքը
 պահպանելու համար (եւ ասոր համար է որ
 Հայնէի գործերուն թարգմանութիւնները
 ա՛յնքան կենդանի են): Փոփոխութիւններ
 զոր անհրաժեշտ կը նկատեմ, անշուշտ սա-
 ման մը եւ չափ մը ունին, եւ այդ սահմանն
 ու չափը կը տարբերի թարգմանուած գործին
 տեսակին համեմատ «Երբ թարգմանուածը ինչ-
 նատիպ ու գիտակից մեծ հեղինակի մը յորձն է,
 ինչպէս Նիքսփրի մը, Միլտոնի մը, Ռասինի
 մը, Տանթէի մը, Լէոփարտի մը, Կէօթէի մը
 գործը, — թարգմանիչը սկզբելի եղածին չափ»

պէտք է ջանայ «վերաբաղրել» հեղի-
 նակին ոճը (որովհետեւ այդպիսի հեղինակ-
 ներու մօտ՝ ամէն ինչ շահեկան է, նոյն իսկ
 թերութիւնները), ու պէտք է թարգմանու-
 թիւն մէջ ցուացնէ հեղինակին անձնական
 ոճին բոլոր մասնայատկութիւնները, առանց
 նկատի ունենալու թէ անոնք համաձայն են
 կամ ոչ բարձրուն կամ ճաշակին այն հասա-
 բախութեան որուն լեզուովը կը թարգմանուին.
 պէտք է միայն խորշիլ տառապէս թաքմա-
 նելէ ինչ որ բնագիրն մէջ՝ լեզուական բնիկ
 ասութիւններ կամ դայն արտագրող ժողովր-
 դին մէջ սովորական դարձած բացատրութիւն-
 ներ ու պատկերներ են եւ հեղինակին անձ-
 նական ստեղծագործութիւնը չեն. առանց տեղ
 պէտք է դնել լեզուական այն ասութիւնները,
 բացատրութիւնները եւ պատկերները որոնք
 առանց բուն համայնութիւնը կը կազմեն այն
 լեզուին մէջ ուր այդ գործը կը թարգմանուի:
 Այս տեսակետով՝ արեւելեան բանաստեղծներու
 եւրոպական — մանաւանդ ֆրանսական —
 թարգմանութիւնները բնիկանրապէս շատ յո-
 ռի են, որովհետեւ այդ թարգմանութիւնները
 կատարողները բնիկանրապէս շափազանց կը
 փոփոխեն բնագիրը, զայն իրենց հասարակու-
 թեան ճաշակին բոլորովին համաձայնեցնելու
 համար՝ անկից կը յապաւեն այնպիսի մասեր
 որոնք, թէպէտ աներեւոյթա տարօրինակ ու
 եւրոպական հասարակութեան համար անսովոր,
 իրենց յատուկ գեղեցկութիւն մը ունին սա-
 կայն, եւ բնագրին ինք՝ ուրոյն յոյնը կազմող
 անհրաժեշտ տարրերէն են. այսպէս, օրինակի
 համար, Սոպիստի ֆրանսերէն թարգմանու-
 թիւնը՝ իր բոլորովին Կրոլօի կողմէ կատարուած,
 եւ անգլիերէն թարգմանութիւնը՝ Էտուարտ
 Հ. Ալլէնի ձեռքով կատարուած, շատ վար
 են բնագրէն, որովհետեւ անոր շատ մը գեղե-
 ցիկ պատկերները, ուժեղ ու ցայտուն ասու-
 թիւնները (որոնք յանաստեղծին հոգիէն
 ըզխած են եւ ոչ թէ պարսկաբանութիւններ
 լոկ) իրենց կ'ըմբռնարուած շինձու (եւ սրժ-
 գոյն) բացատրութիւններով փոխանակած են

(ինչ որ իրաւ է թէ՛ յաճախ իրենց պարսկազի-
տութեան սկաբու թեւէն ալ յառաջ եկած է) :

Իսկ երբ անկատար , անաւարտ , անորոշ ,
խառնակ զործեր են որ կը թարգմանուին ,
ինչպէս՝ ժողովրդական բանաստեղծութիւններ ,
թարգմանիչը պարտաւոր է իր կողմէ շատ
բան դնել՝ որպէսզի թարգմանութիւնը կեն-
դանի ըլլայ : Պ. Չերազ եթէ փոխանակ միայն
Ֆուչակի կտորները բաղդատելու , հասորին
բոլոր քերթուածները բնագրին հետ բաղդա-
տել , բաւական երկայն չարք մը պիտի գտնէր
«բասական» անհարգատութեան :

Նախ , ոչ ոք կ'ապահովէ թէ աշուղական
բանաստեղծութիւնները ճիշդ այնպէս էին
յղացուած իրենց բուն հեղինակներէն՝ ինչպէս
այսօր մեզի հասած են բերնէ բերան անցնե-
լով կամ ձեռագիրներու միջոցով : Միեւ-
նոյն երզը որ քանի մը դաւառներու մէջ մի-
անդամայն կ'երգուէի , տարբեր է իւրաքանչիւր
դաւառին մէջ . միեւնոյն բանաստեղծութիւնը
զգալի փոփոխութիւններով կը ներկայանայ
ամէն մէկ ձեռագրի մէջ : Ամէն աշուղ որ հին
երգը իւրացուցեր ու երգեր է , իրմէ բան մը
աւելցուցեր կամ անկից բան մը պակասցուցեր
է . ամէն ընթրիքիսկի միեւնոյն բանն է ըրեր :
Այս քառսին առջեւ , ի՛նչպէս պահանջել թարգ-
մանիչէն տառական հաւատարմութիւն : Եւ
ի՛նչու մանաւանդ թարգմանիչը , ինքզինքը
նկատելով (ինչ որ լաւագոյն տեսակէտն է)
իբր նոր աշուղ մը , իր նախորդներուն ընթաց-
քին չհետեւի , եւ իրեն հասած աւանդը նոր
հասարակութեան մը ներկայացուցած ատեն՝
անոր կենդանութիւնը պահպանելու համար
անոր մէջ փոփոխութիւններ չմտցնէ : Փո-
փոխութիւնները զոր մտցուցած եմ , երբեմն
արդիւնք եղած են միեւնոյն երգին արդէն
գոնուած ալլաղան ձեւերուն բաղդատութեան .
երբեմն ալ յապուած եմ կտորներ , որոնք
նոքէն աւելցուած են թուած ինծի եւ
կտորին ներդաշնակութիւնն աւրող . երգեր որ
իբր միակ կտոր հրատարակուած են հայրէկն
հաւաքածուներու մէջ , եւ երկուքի , երեքի

բաժնած եմ , կամ մէկ մոյլը միայն առած եւ
միեւնոյնը ձգած եմ (եւ վստահ եմ որ ատով ա-
ւելի մտեցած եմ սկզբնական հեղինակին ար-
տաղբութեանը , որովհետեւ իրարու վրայ ետ-
քէն բարդուած եւ առանց տրամաբանական
կապի իրարու խառնուած երգեր շատ կան
մեր հաւաքածուներուն մէջ) . ամէն ինչ որ հայ-
կաբանութիւն է , կամ մեր մէջ հասարակ
տեղիք գործած բացատրութիւն (որ՝ նոյնու-
թեամբ թարգմանուած՝ անհասկանալի պիտի
ըլլար օտար հասարակութեան մը) համարժէք
Ֆրանսական ատութիւններով եմ թարգմանած .
տաղաչափական , լեզուական բնիկ հրապոյր-
ներուն կորուստը դարմանելու , եւ անոնցմէ
զրկուելով յաճախ շատ վտանգաւոր տափա-
կութիւն մը երեւան հանող տողերը պարտը-
կելու համար՝ ըրած եմ ամէն ինչ սր կարե-
լի է : որպէսզի այդ բանաստեղծութիւնները
իրենց ֆրանսական տարազին մէջ ունենան ձե-
ւական ներդաշնակութիւն (թարգմանութեանս
մէջ ոտանաւորի փոխարէն յաճախ կ'ըսուոր
արձակ , երբեմն անյանդ ոտանաւոր եմ գոր-
ծածած) , վառ եւ կենսունակ ոճ ունենան ,
թարմ ու արօրուն ըլլան վերջապէս՝ որպէս
թէ յղացուած ըլլային հայ աշուղներէ որոնք
հայերէն մտածած բայց ֆրանսերէն արտայայ-
տած ըլլային : Բոլոր այս աշխատութեան մէջ
— որ զիս թիրեւս աւելի յոգնեցուցած է քան
ինքնուրոյն աշխատութիւններէս շատերը —
երբեք չեմ յապուած ինչ որ՝ բնագրին մէջ՝
ինքնատիպ , հայազրոյժ համն ու գոյնը կը
կազմէ . փոփոխութիւններս այդ հայկական եւ
աշուղական գրոյմին միշտ հաւատարիմ են
մնացած , ու եթէ երբեմն բնագրին սեղմ մէկ
ատութիւնը բացատրած եմ աւելի քան կա-
ղապարած , այդպէս եմ ըրած որովհետեւ բա-
ռապէս թարգմանուելով՝ այդ տեսակ ասու-
թիւնները անհասկանալի պիտի ըլլային , կամ
տեղ , տափակ , անհամ պիտի երեւային , — եւ
իմ նպատակս ըլլալով ցոյց տալ հայ մտքին
արտաղբութեանց «զեղեցիկութիւնը» , չէի կըր-
նար յանձն առնել այդ տեսակ մը դաւաճա-

նութիւնը թէ՛ իմ նպատակիս զէմ եւ թէ՛ նոյն իոկ թարգմանած երգերուս հեղինակնեւ իուն զէմ :

Իմ բուն նպատակս էր—կը կրկնեմ—համազել եւ բուպական ամենէն նրբաճաշակ գեղարդեաները՝ թէ հայկական «ինքնուրոյն» բանաստեղծութիւն մը կայ, եւ թէ այդ ինքնուրոյն բանաստեղծութիւնը ունի բարձր գեղեցկութիւններ . այն անկեղծ ու փաղաքշական կարծիքները զոր յայտնեցին շատ հեղինակաւոր եւ բուպացի գեղարդեաներ, որոնք թէ՛ ինքզինքնին խորապէս հրապուրուած զգացին այդ բանաստեղծութեանց ձեւական գեղեցկութենէն եւ թէ՛ անոնց մէջ գտան մինչեւ յարդ ծանօթ արեւելեան բանաստեղծութիւններէն տարբեր, ինքնուրոյն, «հայադրոյմ» նկարագիր մը, կը խրախուսեն զիս մտածելու թէ ճիշդ զոր թափած եմ բոլորովին ձախողած չէ : Գալով այն կարծիքին զոր պիտի յայտնէին մեր երանելի աշուղները (եթէ յանէին իրենց դարաւոր քունէն ու հրաշքով մը յանկարծ ֆրանսերէն հասկնալով կարգային թարգմանութիւններս), այդ կարծիքէն բնաւ վախ չունիմ . ինծի կը թուի թէ անոնք պիտի օրհնէին զիս :

Ս Բ Շ Ս 4 Չ Օ Պ Յ Ա Ն Ա Ն

Հ Ա Յ Է Ջ Ե Ր

Ս եր հին աշուղներու բանաստեղծութեանց մէջ, կնոջ գեղեցկութիւնն ու սիրոյ քաղցրութիւնը երգող էջերը անթիւ են . կան ալ սակայն անոնց մէջ կտորներ, բարեբախտաբար շատ սակաւաթիւ, ուր գեղեցիկ սեռը չարաշար կը զատափետուի ու կը քարկոծուի . ասոնք, կրօնականներէ գրուած, կը թարգմանեն այն անմարդկային ու տգեղ կնաստեղծութիւնը զոր քրիստոնեայ ճգնաւորական միաքը յլացած է . այսօր կը հըստարակներ այդ տեսակ երգերէ երկուքը . մին անձանօթ հեղինակէ մը՝ (թէպէտեւ «չար կանանց զէմ» մասնաւորապէս, բայց կը զլացուի որ ատու-

լութիւնը կը տարածուի ամբողջ կնութեան վրայ), միւսը, Տէր Յովհաննէսէ (հաւանականաբար Յովհաննէս Թլկուրացիէն), կնատեաց եւ կնապաշտ միանգամայն՝ ըստ որում կինը կին կը մնայ եւ կամ կը դադրի կնութենէ՝ սրբուհի կամ Աստուածածին դառնալու համար :

Տ Ա Ղ Վ Ա Ս Ն Չ Ա Ր Կ Ա Ն Ա Ն Յ

Է՛ մարդ, աղօթք արա՛ յէրակ,
Որ այլ չգայ քեզ փաթերակ .
Չար կինն դեւ է հակառակ,
Կամէր շինել զքեզ խայտառակ :

Է՛ մարդ, դու մի՛ վառեր կրակ,
Յօսար երկիր լինար առակ,
Թէ դու շատնուս մեղաց ճարակ,
Բարեաց լինիս դու օրինակ :

Է՛ մարդ, դու կա՛ց ի պատուիրան,
Կինն է քարբի օձի նման .
Ով որ հայի, խոցէ մահուան,
Դիւաց շինէ ասպնջական :

Է՛ մարդ, դու իմ խրատոյս լըսէ՛,
Ի չար կնոջէ ըզքեզ պահէ՛ .
Լաւ որ թէ օձն ըզքեզ խայթէ,
Գան թէ չար կին ղքեզ համբուրէ :

Է՛ մարդ, լսէ՛ մի՛ լինիր խեւ,
Լկտի կանանց մի՛ տար բարեւ,
Կինըն կոչէ զքեզ իւր արեւ,
Յետոյ շինէ զերեսըդ սեւ :

Է՛ մարդ, տեսեր զղեւըն պոռնիկ,
Կամի շինել զքեզ խըպուրիկ,
Նայ դու եղար քաջամարտիկ,
Դիւըն հերձի որպէս ըլտիկ :

Է՛ մարդ, պատրաստ կա՛ց եւ արթուն,
Կինն է գաղան կատաղի շուն .
Թէ զքեզ տանի հետ իւր ի տուն,
Նա կու կապէ մօտ յիւր կատուն :

Է՛ մարդ, աղւոր զաչերըդ բաց,
Կին՝ լեզի՛ մոխրով խառնած .

Որ թէ զսկոան դէմ քեզ իբաց ,
Հայուէ՛ թէ չունն ըզքեզ իխած :

Է՛ մարդ լսէ՛ եւ մի՛ խաբիր,
Կինն է թարախ, պարկով մոխիր,
Սիստ աղտեղի, գարշ եւ զագիր.
Թէ խելք ունիս՝ ի զատ կացի՛ր :

Է՛ մարդ լսէ՛ եւ մի՛ խաբիր,
Կրկին կենօք փտտաւորիս .
Թէ վայրապար զբանս համարիս,
Ի հուրն երթաս՝ անշէջ այրիս :

Ս. Ղազարու վանք. ձեռագիր Թ. 1339

SUՂ ՏԷՐ ՅՈՎԱՆԷՍԻ

Օրհնեալ անուն արարչին,
Որ ի կողէն ստեղծեալ է կին .
Ոչ կողն ծուծ(1), եղբայր,
Ոչ կինն ուղեղ որ խելք բիրէ :

Թէ օձն ի կինն քաղցրախօսէ,
Նա ի զրախօսէն շուտ արտաքօսէ .
Կինն ջանեօք զԱզամ խաբէ,
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Կինն զԴաւիթ արքայն պղծէ,
ՉՍողոմոնն ապականէ,
ՉՍուրբ Յովհաննէսն գլխառէ,
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ (2)

Կինն զեղբարքըն խառնակէ,
Չբամնելու ճարն ի մէջ ձրդէ,
Չիւր խօսքն ասէ . այլոց չլսէ.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ :

Կինն զմանուկն ի փորն անցնէ,
Չմեծն սրով սպաննել կարէ,
Չայրըն զեղէ . զերզ զէջ զուղէ,
Աստուած փրկէ կնկայ շառէ :

(1) Ձեռագրին մէջ «կնոջ կոծուծ չունի» :
(2) Ձեռագրին մէջ «Շեռն» :

Կինն ուրանայ զիւր հայրն ու զմայրն .
Ու զանդրանիկ որդին ձրդէ :
Հուծէ զօրէնքն ու զմեղքն ուղէ .
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Կինն զսատանայի կերպ մտանէ,
Չգիււական ի մօտ ժողվէ,
Քան զսատանայ եւ ա՛յլ պիղծ է .
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Կինն ոչ պշկայ յԱրեւորոյ,
Ոչ ի Թրքէ ո՛չ ի Ջհտէ .
Չով որ սիրէ (1), հաւատքն այն է :
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Թէ գայ կանգնի կինն ի դիմացդ .
Չպուկընեըն շարմըղէ,
Այն ամէնն մանկան չար է .
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Եթէ երգնու կինն ի դիմացդ
Թէ՛ «Քեզ համար մա՛հ ինձ տիրէ»,
Մի հաւատար , թ՛ի կողուն է(1).
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Կինն զմանկան արիւն ծծէ,
Չմիսն ու ոսկորըն կձրտէ ,
Քան զչուն զամէն մարդ խածառէ .
Աստուա՛ծ փրկէ կնկան շառէ :

Կինըն տաճար է Աստուծոյ,
ՉԱստուածութիւնն յինքըն կըրէ ,
Մարմին առնու ի սուրբ կուսէ,
Ու սուրբ ծնանի ի կընոջէ :

Կինն ողորմած է ու գթած,
Կ՛ասին ի սուրբ կուսանք նման է .
Ապա թէ չար ու չար գործէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ :

Տէր Յովաննէսն ի կնկանէ
Շատ էր խմիր զսօստու սօլունն,
Երթայ հողին ի հուրն այրի,
Այլ փախչելու ճարակ չկայ :

Ս. Ղազարու վանք. ձեռագիր Թ. 556

(1) Ձեռագրին մէջ «ախրէ» :
(2) Ձեռագրին մէջ «եթէ հող է» :

Այս միեւնոյն բանաւոր զժողովուրդ կը գրա-
նուի Պ. Կոստանեանցի «Միջնադարեան Հայոց
տաղեր եւ ոտանաւորներ» ժողովածուն Գ.
պրահին մէջ, բաւական տարբեր ձեւով, եւ ա-
ւելորդ ու պակաս տուներով: Անոր հետ բազ-
մատելով, Վենետիկի ձեռագրէն մեր քաղած
տաղին մէկ քանի բառերը ուղղեցինք. Պ.
Կոստանեանցի օրինակը այստեղ ամբողջու-
թեամբ կ'արտատպենք, ցոյց տալու համար թէ
այդ հին բանաստեղծութիւնները ո՛րքան
այլազան ձեւերով մեզի կը հասնին. այս ո-
տանաւորին — ինչպէս բոլոր այսպիսի քեր-
թուածներու — վերջնական ձեւով հրատարա-
կումը կարելի պիտի ըլլայ այն ատեն միայն
երբ ընդ որ ձեռագրերն որով մէջ տնոնց այլ եւ
այլ օրինակները իրարու հետ քաղաքանով
յիակատար եւ ուղղուած խմբագրութիւն մ'ը-
նելը հնարաւոր պիտի դառնայ:

Ի ՎԵՐԱՅ ԱՆՁԳԱՄ ԿԱՆԱՆՑ

o — o

Օրհնեալ անուն անմահ քանին
Որ ի կողէն ստեղծեալ է կին.
Ոչ կողն ծուծ ունի, կըրա՛րք,
Ոչ կինն ուղեղ որ խելք բերէ:

Կինն ի յայլոց քաղցրախօս է,
ԶԱզամ գրախտէն շուտ արտաքօէ.
Կինն սատանին ընկեր է.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն գրաւիթ արքայն պղծէ,
Ու զՍողոմոնն ապականէ,
ԶՍուրբն Յովնաննէս զխատէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կին չգանի Արեւորդոյ,
Ոչ ի Զհտէ, ոչ ի Թուրքէ.
Զով որ սիրէ, հաւատն այն է.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն վեղարքն խառնակէ,
Զվէս ու կոխն ի մէջ ձրգէ,
Զիւր խօսքն ասէ, այլոց լսէ.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն զգեղեցկատիպն Յովսէփ
Առնէ իւրանն որդի անէ:

Յետոյ զսիրտն չար սերճանէ,
Աստուած փրկէ կնկայ շառէ:

Կինն չմանուկն ապականէ,
Այլ լի գառնայ կըրա՛յր ձէնէ.
Սիրտն երբ սիրէ, զհաւատն ասէ.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն զաչքն ու զուսքն դեղէ,
Ու վերեսին կարմիր քոնէ.
Զոր հայ ազգիս ըսկի պարս չէ.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն օրինաց հակառակ է,
Յեկեղեցին երբոր մտնէ,
Աւետարան մտիկ չընէ.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն թ'այսօր ապաշխարէ,
Վազն քանց գեւ ու այլ գէշ է.
Աչքն արտասուէ, սիրտն արատ է.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն երգնու, երգմամբ ճայթէ,
«Քեղի համար ինձ մա՛հ տիրէ»,
Մի հաւատար, թ'ի կողուն է.
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն որ գթած է եւ բարի.
Ի սուրբ կուսանս նմանի.
Ապա թէ չար եւ անդարձ է,
Դիւաց լինի ինքն տեղի:

Յովաննէսն ի կնկանէ
Շատ է խմեր տօտօքանէ.
Անչափ սիրովն յետ գրղռէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

ԷՕՄԷՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ԲԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

Ոյանամի քառեակներուն հայերէն թարգմանութեան հատորը լոյս տեսաւ քանի մը օր առաջ, պարունակելով քառեակներուն ամբողջութեան թարգմանութիւնը, կենսագրական եւ քննադատական ընդարձակ եւ հմտալից յառաջաբան մը եւ լուսարանող նօթերու շարք մը: — Կ'արտասպենք հոս՝ մնացեալ քառեակներուն գեղեցկագոյններէն մէկ քանին:

26

Գինին վարդին կարմրութիւնն է, եւ գաւաթը վարդի ջուր է կարծես,
Բիւրեղ տուփի մէջ մաքուր սուտակ է կարծես,
Ջուրին մէջ հալած յակինթ է կարծես.
Լուսնին լոյսը արեւուն լոյսին քօղն է կարծես:

27

Ճշմարտապէս եւ ոչ այլարանօրէն՝
Մենք խաղին նիշերն ենք եւ Նրկինք՝ խաղացողը.
Կը խաղցունինք ամէնքս Գոյութեան տախտակին վրայ,
Ոչնչացման սնտուկը կ'երթանք կրկին՝ մէկիկ մէկիկ:

28

Բրուտի մը աշխատանոցը գացի երէկ,
Տեսայ երկու հազար կուժ, խօսուն ու անխօս.
Յանկարծ կուժերէն մէկը վրայ բերաւ խստօրէն.
«Ո՞ւր է բրուտ, եւ կուժ գնող, եւ կուժ ծախող?»

29

Այս երկնակամարը որուն ներքեւ յայտուչ կրթած կը նայինք,
Մտական լապտերի նմանութեամբ բան մը գիտենք զայն.
Արեւը լապտերին ճրագը չիտցի՛ր, եւ տիեզերքը՝ լապտեր,
Մենք գէմքերու պէս ենք որ մէջը կը դառնանք:

ՃԺ

Վեր ելլեմ ու անապակ գինի միտք ընեմ,
 Երեսիս գոյնը յոննապի գոյնին պէս ընեմ,
 Սա աւելորդախոյզ իմացականութեանս երեսին
 Բուռ մը գինի նետեմ այնպէս որ զայն քուռն ընեմ:

ՃԺԱ

Մինչեւ ե՞րբ իմացականութեան գերին ըլլանք ամէն օր,
 Բնութեան մէջ ի՞նչ է թէ մէկ տարի ըլլանք կամ մէկ օր,
 Լեցո՛ւր գինիի գաւաթը յառաջ քան որ
 Մենք բրուտներու աշխատանոցին մէջ կուժ ըլլանք:

ՃԺԶ

Երբ օրհասի ոտքին տակ ընկճուած ըլլամ
 Եւ կեանքի յոյսէն կտրուած ըլլամ,
 Զգո՛յ՛ն եղի՞ք՝ իմ հողէս բաժակէ զատ բան մի՛ ընէք,
 Գուցէ երբ բաժակը լեցուի, վերակենցաղ ըլլամ:

ՃԺԸ

Առաւօտ է • վայրկեան մը վարդագոյն գինիին զարնուինք,
 Եւ այս անունի ու պատիւի շիշը քարին զարնենք,
 Զեռք քաշենք երկայն յոյսէ,
 Երկայն խոպոպներու եւ քնարին քղանցքին հետ խաղանք:

ՃԺԹ

Խորշ մը, եւ երկու հաց աշխարհէս նախընտրեցի,
 Եւ մեծութեան ու վեհութեան փափաքանքը մէկզի ըրի •
 Սրտանց ու հոգիէս Տէրվիչութիւնը գնեցի,
 Տէրվիչութեան մէջ մեծ չքեղութիւն տեսայ:

ԷՕՄԷԸ ԽԱՅԵԱՄ

Թարգմ. պարսկ.

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

ԱՐՆՈՒՏ ԴԱՏԱՒՈՐԻՆ ՊԱՏԱՂԱՐԸ

Արնոյտ դատաւորը սովորութիւն ունէր ամէն ամառ գալ հանգչիլ Հոննոսի եղերքը՝ Պինկկնի մօտ, փոքրիկ խաղաղ աւանի մը մէջ ուր իր պաշտօնին հոգերը կը մոռնար: Հոն երկու ամառ շափ հեշտ ու բուսական կեանք մը կ'անցընէր, իր պարտէզին վարդենիները յաւանելով, իր հաւերուն կեր տալով, եւ օրուան տաք ժամերուն՝ կարդալով հաւաքածուներ վաղեմի առասպելներու, որոնց յաւտենական հերոսը իր ոտքին տակ պոռոչոզ մեծ գետն էր: Իրիկունները, կ'երթար կը կը նստէր դալարազարդ հովանոցին տակ կապելայի մը որ ցուրին վերեւ կը գահէր, եւ որմէ կը տեսնէր Պինկկնի վերջին տուները, զղեակը որ եպիսկոպոսին համար ժամանակաւոր ապաստանարան մը եղաւ մուկերուն դէմ ու՝ զիմացը՝ բլրակին կատարը, Գիբմանիան պատկերացնող նոփնոր արձանը:

Օրուան լաւագոյն վայրկեանն էր ատ, այն վայրկեանը ուր դատաւորը էպիներու լուծութիւնն ու իրերու մրմունջը կը վայելէր: Կը լսէր ճողփիւնն ալիակներուն որոնք ափունքին վրայ կը մարէին, հետո ժխորէն մեծ կուհակին որ զէպ ի ծովը կը զիմէր: Եւ անուշ խանդաղաթաւնով մը կը տողորուէր մտածելով ճակատագրին վրայ այդ ջուրի կաթիլներուն զոր քանդային հողը կը ծծէր եւ որոնք Մալանսի զանգակառուներն իրենց մէջ հայելացելէ յետոյ՝ Գոլոնիէին կը պիտի չտեսնէին: որովհետեւ Արնոյտ դատաւորը զգայնօտ էր, եւ եթէ տարուան ընթացքին մէջ՝ պաշտօնին բերմունքով՝ զիտէր անզգայ մնալ մարդկային ջաւերուն, զիւղացնացութեան միջոցին՝ չափացանց զգալուն կը զոռնար անտառներու հեծեծանքին եւ ալիքներու ողբին:

Այս անգամ, իր մեկնումին նախընթաց օրը, Արնոյտ դատաւորը, հովանեակին տակ իր սովորական տեղը նստած, փոքրիկ փոքրիկ ումպերով կը խմէր թուխ գարեջուրը զոր իրեն ամէն օր կը ծառայէին եւ զոր հէնց այդ աւանին մէջ կը պատրաստուէր, համեղ ու զով

գարեջուր մը, զոր միմիայն այդտեղը կը խմէր եւ որուն կարօտը կը քաշէր ամբողջ ձրմուռը: Մելամաղձօրէն կ'երազէր, միայն խմելու համար թօթափելով մերթ իր երազանքը, անձնատուր բլլալով սիրական խմելիքին զգլխիչ հրապոյրին: բաժակները բաժակներուն կը յաջորդէին, եւ ինքը մտիկ կ'ընէր գետին շշուկին, Բոլոր իրիկունը՝ գուարթօրէն ծանրաբեռն նաւեր հոսանքն ի վար իջած էին գէպ ի Պինկէն տանելով նուագածուներու եւ երգիչներու խումբեր՝ որոնք կ'երթային եւ բաժնատական խրախմանք մը հանդիսաւորել, եւ հնչուն ձայներէ թնդացուած յանկերգները բլրակներուն ու ափերուն խաղաղութիւնը վրդոված էին:

Երբ կէս գիշերը հասաւ, լուծութիւնը վերստին սիրած էր գիւլին, եւ Արնոյտ, իր տունն ու պարտէզը դառնալէ առաջ, որոշեց Հոննոսին եղերքն ի վար պտրտկիլ: Ոտքի ելաւ, գլուխը քիչ մը ծանրացած, եւ թէպէտ աչքը՝ գարեջուրին գոլորչիներէն թեթեւ մը պղտորած՝ կը խաղար, մանրաքայլ յառաջացաւ: Գիշերը շատ սեւ էր. խորհեցաւ թէ լուսինը, որ արդէն բարձունքները կը կապուեացնէր, վերադարձը պիտի զիւրացնէր իրեն, եւ վճռապէս շարունակեց քայլել: Կոյրզկուրայն կ'երթար, կանգ առնելով՝ զիտելու համար փայլուն կէտերը որ իր առջեւը կը պարէին, մինչդեռ աւելի հոծ ստուերներ անոնց կը յաջորդէին եւ կը թուէին իր քայլերուն ընկերանալ: Ատիչէր զարմացներ զինքը. իր հոգին ընտել էր օդերու ժողովրդին եւ եւ ջրաբնակ ոգիներուն հետ: Հոննոսի բոլոր որդիներուն անունը գիտէր, ու տարօրինակ պիտի չերեւար իրեն եթէ լսէր որ գանձեր պահող կամ գեղջկուհիներ լլիկող հողապայ մը իր անունովը զինքը կը կանչէր: Մանօթ էր այն բառերուն որով զանոնք կը կապեն, ու կը վախնար միայն գետինն իմփաներէն՝ չարածճի եւ նենգաւոր:

Հողը՝ աւելի կակուղ դառնալով եւ իր ծանրութեանը տակ քիչ մը կքելով, իմացուց իրեն թէ կը մօտենար: Լսեց, աւելի որոշ, գիշերային երգն ալիքներուն, աւելի ներուժ, աւելի ցաւագին էր ան քան ցորեկ ատեն, երբ արեւը զմրուխտներն ու արեւակները կը

պօղոսացնէ կոնակներուն կատարին վրայ. գիշերը կը ծանրացնէր ջուրերը որոնց բաղխու- մը կը բամպակաօրուէր, եւ գետին խորունկ աւազանին մէջ՝ կարծես անվերջ ծաւալումը կը զգացուէր թաւիչէ օձի մը որուն ոլորները կապուղ միջնորմներու քսուէին :

Թեթեւ ճողփիւն մը դատաօրին ծանոյց թէ հասած էր. ոտքը կարծր մարմնի մը բաղ- խնցաւ. ծոցաւ. ձեռքովը չորս կողմը շօշա- փնց, ու հանդիպեցաւ ծառի կոճղի մը որ քա- ռեռու կոյտի մը վրայ տնկուած էր՝ անշուշտ իբր նստարան ծառայելու համար : Նստաւ հոն, եւ՝ աչքերը մութին վարժուելով՝ դիտեց ալե- լոր Հոննոսը որ իր փրփուրները թափօրածեւ կը թաւայեցնէր : Ինքզինքը շատ երջանիկ զգաց, մեծ խաղաղութիւն մը կը պաշարէր զինքը. ըսաւ ինքնին թէ ոչ մէկ տեղ մը, ո՛չ իր ծաղկեալ վարդենիներուն մօտ, ո՛չ իր Լայփ- ցիկի փա՛, գրասենեակին մէջ այդպիսի եւ ա՛յդքան քաղցր հանգիստ մը պիտի չվա- յելէր ընաւ : Թունդերը կը լայննային լաւ եւս ծծելու համար մամուռներու խոնաւ բու- ընումներն ու ջուրին հոտը, այդ քիչ մը մեղկ հոտը, ա՛յնքան թափանցող եւ ա՛յնքան ոգիչ, հոտ որ կորզուած է այն հազարաւոր ափունք- ներէն որոնց ծառերն իրենց ճիւղերը հոսան- քին մէջ էին թաթխած եւ որոնց հողը խոռո- չացուցած էր Հոննոսը. իր հետը քաշելով տա- նելով արմատներու ռետնային բոյրերը եւ դաշտային անուշահոտութիւնները : Արնոյտ կը կարծէր իր առջեւէն անցնիլը տեսնել, չարժուէն ու խուսափուկ հայելիի մէջ ցոլա- ցած, այն բնական գեղեցիկ դիրքերուն որոնք գետին վրայ հակած էին զայն հմայելու եւ կե- ցընելու համար եւ որոնցմէ այդ անհաստատ միայն պատկերն էր պահած՝ իր աչքերուն բիւրեղին մէջ քանտալ կուած : Կը տեսնէր քա- ղաքներու կիսաղէմքեր, հեռաւոր կիսաղէմքեր որոնք կը փախչին երբ կը ծոէր զանոնք լաւ եւս զանազանելու համար. յետոյ՝ տափակ մարգագետիններ բոժոժներով սարսուռն, եւ ծա- ւաշատ պուրակներ զոր կ'ոգեւորէր մեծ թրա- շուններու թեւածումը : Փափաք կը զգար բոռ- նել ամենքն ալ, պուրակները, մարդագետին- ներն ու քաղաքները. ու ժեղ տենչ մը զինքը համակեց մեկնելու : Կեռու երթալու աւանէն

ու նոյն խկ կապելաչէն ուր ա՛յնքան լաւ գարեջուր մը կար խմելու, բազուկները դէպ ի առաջ երկնցուց, ոտքի ելաւ, աւելի մօտ ե- կաւ գետին, ահանջ զնելով թիակներու հե- աւոր բարախումի մը. այն նաւակն էր որուն կը սպասէր, զոր կը գուշակէր եւ որ եկաւ, եր- կայն նաւակ մը զոր կը վարէր լոկի թիավար մը :

Ան կանգ առաւ իր առջեւ. թիավարը նշան մ'ըրաւ. Արնոյտ, անասելի հրճուանքով մը, ցատքեց նաւակին մէջ եւ դէպի խելաց կողմի նստարանն ուղղուելով : Ղէկին կրթնեցաւ, սրունգները երկնցնելով ու գլուխը դէպ ի ետ նետելով : Երանութիւն մը կը համակէր զինքը. ձեռքերը նաւակին եզերքներն ի վար կախեց եւ խուսափող ջուրը կը փայփայէր իր մատ- ները. անոնց կը փաթթուէր՝ դաշխուրան- ներու կաթովը տաքցած յորտուներու նման, եւ երբեմն բազուկներն ի վեր կ'ելլէր, գաղջ ու հեղուկ բարձր ապարանջաններ ձեւացնե- լով, որոնց հպումը դատաօրին վրայ մտրե- լիք կը բերէր : Աչքերը կը զոյգէր եւ յաւիտ- եան սահելու զգայութիւնն ունէր : զգա- յութիւն մը խորին, ձգողական, անհունօրէն քաղցր, որով իր բոլորէնութիւնը թափանցուած էր ու գրաւուած : Այլ եւս ինքն ալ մաս կը կալմէր մեծ խաղաղ գետին, իր մարմինը կը լուծուէր եղբայրական ջուրերուն մէջ. եւ ա՛լ իր ձեռքերուն վրայ չէր միայն որ կ'ընդու- նէր ալիքներուն փայփայանքը : Գրկածուսներ կը պաշարէին իր ամբողջ մարմինը, օձակերպ էակներ սրունգներուն շուրջը կը գալարուէին եւ կուրծքը կը նարուրէին : քիչ յետոյ՝ զա- նոնք իր կոկորդին վրայ զգաց, ճապուկ օ- ղակները վիզը սեղմեցին, եւ վերջապէս բեր- նին վրայ ընդունեցաւ համբոյր մը երկարա- ձիգ, սպրդուն ու կաթողին : Գուշակեց որ «լոր- լի» մը զինքը կը քաշէր կը տանէր, եւ խելա- յեղօրէն երջանիկ զգաց ինքզինքը, որովհետեւ երկայն ատենէ ի վեր կ'երազէր այդպէս եր- թալ ապրել բիւրեղէ կամարներուն սակ՝ «օն- տէն»ներու ժողովուրդին հետ զոր կը սիրէր : Ուստի չգիմարեց եւ չուզեց աչքերը բանալ : սպասելով իր առաջնորդուէին զրտելու համար՝ որ Հոննոսին յատակը հասած ըլլար :

Հիմա կը լսէր հազարաւոր ձայներ որ ալիքներէն կ'ելլէին, եւ որպէս թէ նոր դգա-
 յարանք մը ստացած ըլլար, կը հասկնար ջուրի
 կաթիլներուն ողբը, փրփուրներուն երգը, գե-
 տային ամբոխին շշուէնը. կը զուարճանար
 քրքիջներովը խուժանին որ իր շուրջը կը
 կուտակուէր: Զինքը կը հրէին չարածճի կեր-
 պով, կատակներ կը փսփոսային իր ակունջին,
 ստիպողական կոչեր կը գոռային, եւ ամբող-
 ջութիւնը կը հալէր միօրինակ ալիքխորի մը
 մէջ, որմէ երբեմն երբեմն ճիչ մը, հեղնական
 ծիծաղ մը կամ հեկեկական մը զուրս կը ցատ-
 քէր: Արնոլտ մտածեց թէ նպատակին հասնե-
 լու մօտ էր. թէ ընդհուպ պիտի կոխէր այն
 ճերմակ ու բարակ աւազին վրայ որ դետին
 յատակը կը գտնուէր. աւելի թոյլ կերպով
 անձնատուր եղաւ. ջուրերուն ամբողջ բու-
 քումը իր ոտնակներուն մէջ մտաւ. զանգակներ
 թնդացին աներեւոյթ զանգակատուններու մէջ
 ճօճուած, նախ՝ արծաթահունչ, բարակ ձայներ
 հոսեցնելով որոնց թրթռումները գատաւորին
 մորթին վրայ կը վազէին հազարաւոր հնչուն
 միջասաներու նման, յետոյ արոյրի մրրիկ մը
 յարուցանելով եւ իրենց հըօր զօզանչով զլուխը
 ծեծելով Արնոլտին, որուն բովանդակ մարմինը
 կը սարսափէր: Եւ ահա մեղմացուցին իրենց մո-
 լեզնութիւնը, արծաթէ ու պրօնզէ ձայները
 զուգարստանուեցան, միացան լայն հեշտական
 ներդաշնակութեան կոհակի մը մէջ որուն բու-
 լորակները երթալով լայնցան, իրենց մէջ հա-
 ւաքելով բոլոր այն մրմնութիւններ որ քիչ ա-
 ռաջ Հոնոսը կ'ողբէրէին, յետոյ ամփոփուե-
 ցան, մարեցան՝ երկարածիք, սուր, ծակող մե-
 զեղիի մը մէջ, եւ լուսութիւնը իր ծանր վե-
 րարկուն ձգեց ալիքներուն վրայ որ անով
 թանձրացան:

Ծաւազին անձկութիւն մը գատաւորին վրայ
 խուժեց, մետաղական բեռ մը կուրծքը ճնշեց.
 մեքենաբար, ձեռքերը ուղեցին զայն հեռացը-
 նել իրմէ, բայց այն ատեն նշմարեց որ կապ-
 կպուած էր: Սատանորդի դիցուհիները իր ան-
 դամներուն շուրջը խոտեր ու կնիւններ հիւ-
 սած էին որոնք սրունգներու եւ բազուկներու
 ճիգերուն կը դիմանային: Փորձեց միանուը-
 ներն ուռեցնել՝ զինքը խեղդող բեռէն ազա-
 տելու համար: չկրցաւ: Հետզհետէ ստուարա-

ցող ծանրութեանը տակ՝ կը տառապէր, օդ-
 կ'ուզէր, եւ բերանը գոց էր. աչքերը արիւնով
 կը լեցուէին, կը լսէր բաղխումն արիւնին որ
 կը հարուածէր իր երակները եւ խառնադղորդ
 կը վազէր իր մորթին տակ որ կ'այտնուէր:
 Յանկարծ, տեսաւ լուսնի լայն սաւան մը.
 իրեն թուեցաւ թէ ան հէնց իր բերեքէն ելաւ,
 գետին վրայ տարածուեցաւ եւ զայն վերակեն-
 դանացուց. ներդաշնակութիւնները զոր ջու-
 րերն իրենց ծոցին մէջ կայանաւորած էին՝
 նորէն զուրս ժայթքեցին, աւելի փսփուկ, ա-
 ւելի նուրբ, աւելի հրապուրիչ: Իր անձկու-
 թիւնը փարատեցաւ, զգաց որ զինքը պարա-
 ւանդող կապերը կը քանդուէին, զինքը պա-
 րուրող ծանր որահը ճեղքուեցաւ, անոր ճար-
 ճատիւն ու իր կողերն ի վար իջնիլը իմացաւ,
 եւ Հոնոսին մէջ անոր անկումին շոփնող լսեց:
 Կրցաւ բանալ իր կնքուած շրթները, ուժով մը
 շուռն առաւ. մակընթացութիւնը որ իր ե-
 րակները կը ծեծէր՝ հանդարտեցաւ. խաղաղու-
 թիւնը նորէն իր մէջ մտաւ, եւ կը մոռնար
 մտածել, երբ անակնկալ յորձանք մը զինքը
 բռնեց: Խոնաւ ու զով շուռն մը ցնորեցուցիչ
 արագութեամբ զինքը առաւ տարաւ գէպ ի
 անձանօթ խորութիւններ, եւ յանկարծ՝ ուժգին
 բաղխում մը զինքը կասեցուց: Նաւակին մէջ
 էր, միշտ խելաց կողմը պռոկած, ու նաւակը
 հոսանքն ի վար կ'իջնէր: Լուսինը ելած էր,
 անոր լոյսը երկինքը կը դալկացնէր, բլրակ-
 ներուն վրայ կ'իջէր եւ անոնց բարունակ-
 ները կ'արթնցնէր ու տերեւափունջերը կը
 սարսուցնէր, ափունքներուն մօտ գտնուող ծա-
 ոսատաններուն տակ կը սողոսկէր, մութ
 զանգուածները արծաթով կը փոսաւորէր, եւ
 հազարաւոր սատափէ առուակներով իր վճիտ
 կոհակները կը խօտնէր գետին վեհափառ ա-
 լիքներուն որոնք՝ այդ հպուսէն՝ լուսաթաթաւ
 կը դառնային: Ջուրերը կը վալարուէին ճեր-
 մակ ոլորքներով. կարապներ կարծես կը
 խաղային անոնց պտոյտներուն քով, կարապ-
 ներ ու կիներ: Արնոլտ, կը տեսնէր անոնց
 վիզերուն ու բազուկներուն գէպ ի զինքը տա-
 նող նաւակն երկինալը, ու կը ծռէր զանոնք
 բռնելու համար, երբ նաւավարը, թիակները
 ձգելով, ձեռքն իր ուսին գրաւ իր խոյանքը

կասեցնելով, ու անարեկելով թռչուններն ու նիւմփաները որոնք անհետացան :

Այս անակնկալ շնորհարումէն, դատաւորը նորէն իր վախճան վերածնելն զգաց : Բան մը զինքը զէպ ի գետին խորը կը քաշէր, իր բազուկները ջուրին մէջ կախուած կը բռնէր . ու նոյն ատեն՝ նաւավարին ձեռքը զինքը նստարանին վրայ սեւեռած կը պահէր : Կը մոռնար կարապետները, նիւմփաներն ու արծաթէ գեղեցիկ ծաղիկները որոնք կը փթթինազարդէին կոնակները զոր շատ մեղմ հովը փըրփուրի հիւսկէնով մը կը զլխարկէր . ա՛լ չէր լսեր Հոննոսի զաւակներուն հեգնոտ ծիծաղներն ու չարածձի խօսքերը . կ'ուռնկնդրէր լըսուած թիւնը սը ջուրերուն պայծառ հայելիին, գետափունքին ու բլրակներուն վրայ կը ծանրանար կամաց կամաց, սարսափով կը համակուէր, եւ ատի՛ առանց պատճառի, որովհետեւ Կետը բարեկամ էր եղած իրեն, եւ ա՛լ անոր չարակամութենէն վախ չուռնէր :

Լո՛րիկ, անշարժ, կը դիտէր ընկերը որուն մատներն իր մարմնոյն մէջ կը մխուէին : Յաղթանասակ մարդ մըն էր ան, երկայն թուխ կրկնոց մը հազած : Արնուտ անոր դէմքէն աչքերը միայն կըրցաւ տեսնել, տիրական ձգողութեամբ աչքեր որ սաստիկ փայլով մը կը շողային : Փորձեց նայուածքն անդին՝ դարձրնել, բայց չկարողացաւ . որովհետեւ հասկըցաւ յանկարծ թէ նաւավարը մտադիր էր խօսիլ, եւ իր հանդարտութիւնը վերստացաւ, իբր ա հետտին մէջ ծերացած մարդ՝ պատրաստ ի դերեւ հանելու խորամանկութիւնները հարցաքննութեան մը որուն խարդախ ու նենգաւոր ըլլալիքը կը գուշակէր . բայց իր խօսակցին հանդարտ ուղղամտութիւնը զինքը յուսախաբ ըրաւ :

— Չե՞ս կարծիք, ըսաւ ան, թէ վայրկեանը եկած է որ ալ քեզ ճանչնամ : Իմ հիւրընկալութիւնս խնդրեցիր, տուի բայց ինձի հաճելի պիտի ըլլար գիտնալ թէ անձանօթ մը չէ որ ասպնջականած եմ :

— Ինչպէ՞ս, պատասխանեց Արնուտ, դուն Պինկենի մօտ նաւավար ես, եւ զիս չե՞ս ճանչնար : Չե՞ս գիտեր որ Արնուտ կ'անուանեն զիս :

— Չէի գիտեր, յարեց նաւավարը, որովհե-

տեւս յաճախ չեմ անցնիր այս փուռքնե-րուն մօտ ուր դուն քաջածանօթ ես : Ուրախ եմ անունդ ճանչնալուս :

Վայրկեան մը մտամփոփ կեցաւ, յետոյ ձեռքը դատաւորին ուսէն վար առաւ : Նստաւ եւ թիակներն ափելով՝ նաւակը նորէն յառաջ մղեց : Ամպեր երկինքը պատած էին ու լուսինը ծածկած, թանձր աղջամուղջ մը կը տարածուէր դեպեղերքներուն վրայ, վսփրիկ կապուտակ փոսփորափայլութիւններ ալիքնե-րուն կատարը կը պարէին՝ մերթ զէպ ի նաւակը սուրջալով :

Արնուտ կը զգար անոնց յուսաւոր արտահոսութիւնները որ իր մատները կը շոթէին, կը լսէր անոնց մեղմ ճարձատիւնը որ ջուրերուն աւելի խուլ ճողփիւնին կը խառնուէր : Նորէն կը գուշակէր իր շուրջը ծնաթիւններուն ու նայողներուն հոյը, ու նորէն՝ ձայնը նաւավարին . որ՝ մութին չափազանց հոծութենէն՝ զրեթէ անտեսանելի էր զարձած, զինքն արթնցուց երազանքէն որուն մէջ կը թաղուէր :

— Ի՞նչ ես դուն մարդոց մէջ, հարցուց այդ տարօրինակ անձը :

— Դատաւո՛ր եմ, պատասխանեց Արնուտ :

— Դատաւո՛ր, ըսաւ նաւավարը . ի՞նչ բան է այդ, Լսել կ'ուզես արդեօք թէ քու նմաններուդ արարքները կը չափե՞ս, թէ կարո՞ղ ես զանոնք ճշմարիտ կշիռքին վրայ կշռել եւ թէ անոնց ծանրութիւնը ճիշդ ու ճիշդ կ'որոշե՞ս :

— Այդպէս համարէ՛, հաւանեցաւ Արնուտ :

— Դատաւո՛ր, շարունակեց նաւավարը, դատաւո՛ր ես դուն : Այդ կը նշանակէ ուրեմն թէ դուն բոլոր սրտերուն խորը կը տեսնես անսխալօրէն . թէ բոլոր արարքներուն շարժառիթը գիտես, թէ քու աչքիդ կը պարզուին մտքերու ամենէն մոայլ խորշերը . ուղեղներու եւ հոգիներու ամենէն խաւարչտին քառուղիները :

— Չափազանց մեծ կարողութիւն մը կը վերագրես ինձի, ըսաւ Արնուտ . այդ վայրենիին սքանչելի պարզօրութեանը վրայ քըմծիծաղ մ'ուռննալով :

Դատաւորին պատասխանը թուեցաւ խորապէս զարմացնել նաւավարը . թիակները ձեռ-

քէն ձգեց . խոր խոկումի մը մէջ սուզուեցաւ , մինչ դատաւորը , այդ միտմիտ հարցաքննութիւնէն զուարթացած , իր կայփոյցիկի զատասրահը միտքը կը բերէր , ականջ կը դնէր պատասխաններուն երեւակայական ամբաստանեալի մը , որուն՝ ոչ առանց հեշտանքի՝ մտաւորանջութեամբ համակուած զէմքը կը տեսնէր իր առջեւը . եւ սկսաւ խնդայ , քիչ մը կծու ծիծաղով մը : որ կարծես ջուրին մէջ ինկաւ անձրեւի նման , եւ ոստոսակց փոքրիկ թափակոտ բոցերուն մէջտեղը , որոնցմէ ոմանք աւելի ուժով խածին Արնոլտի ձեռքը . այն ատեն դող մը եկաւ վրան , ու նորէն լուռ ու մունց դարձաւ :

— Այսպէս , ըսաւ զարձեալ նաւավարը , դուն մարդերը կը դասե՞ս :

— Այո՛ , պատասխանեց Արնոլտ , այդ պնդումէն նեղացած :

— Բացատրէ՛ թէ ի՞նչպէս :

Արնոլտ ուսերը բարձացուց . բայց թաքուն բնազդ մը իրեն զգացուց թէ պէտք չէր նեղացնել զինքը հարցաքննողը , եւ բարեացակամ հաճոյակատարութեամբ մը՝ ըսաւ անոր թէ ինչպէս , որոշեալ օրեր , մասնաւոր պատմուճան մը հազած , յատուկ գտակ մը գլուխը դրած , ու բարձր թիկնաթոռի մը վրայ նստած՝ կը քննէր ընթացքը մէկ քանի խեղճ ողորմելիներու զոր պահապաններն իր առջեւը կը բերէին :

— Ի՞նչ ըրած են այդ մարդիկը , հարցուց նաւավարը :

— Ոճրագործներ են , յայտարարեց Արնոլտ :

— Ի՞նչ կը հասկնաս այդ բառով , ըսաւ նաւավարը :

— Սա կը հասկնամ որ պարսաւելի գործեր են կատարած :

— Հր՛մ , ի՞նչ են այն գործերը զոր պարսաւելի կ'անուանես :

— Այն գործերը զոր օրէնքը կը դատապարտէ :

— Դուն անշուշտ կը ճանչնաս այդ մարդիկը որ դատարանը կը բերուին :

— Ի՞նչպէս կ'ուզես որ ճանչնամ , երբ դուննք առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնեմ :

— Ուրեմն՝ դուն ծանօթ չես անոնց կեանքին , ինչպէս եւ այն պարագաներուն որոնց մէջ ծնած են անոնք :

Չես գիտեր թէ ճակատագիրն անոնց համար քաղցր կամ անեղ է եղած . իրենց ուրախութիւններն ու ցաւերը քեզի անծանօթ են : Չես իմացած թէ որո՞նք եղած են անոնց դատարակիչներն ու առաջնորդները , քեզի չեն տուած իրենց ծնողքին անունը , քեզի չեն ըսած թէ ո՞վ էին անոնք եւ թէ ի՞նչպիսի օրերու մէջ ծնան այն անձը զոր զինուորներով պաշարուած զիմացդ բերել կուտաս :

— Այդ բոլորին անծանօթ եմ ես :

— Ուրեմն զուշակողական կարողութիւն ունիս դուն , գերազանց էակ մըն ես , կամ այդպէս կ'ընդունիս ինքզինքդ , պաշտօնաւորեալ մը , օժեալ մը՝ որ ամէն տկարութենէ , ամէն սխալանքէ զերծ է : Դուն անողոք ես , արդար , ուղղագաս , անսագիւտ , աներկիւղ , աներկբայ , թո՛յլ տուր ուրեմն որ սքանչանամ վրայ :

Նաւավարը գլուխը ծոցը դատաւորին առջեւ , որ նեղարտութիւն մը զգաց եւ չկրցաւ հանգուրժել այդ խոնարհութիւնը որ հեգնական թուեցաւ իրեն :

— Մի՛ սքանչանար վրաս , ըսաւ պարզմարար , ես ալ մարդ մըն եմ ուրիշ մարդոց պէս :

— Այն ատեն , հարցուց նաւավարը , ինչո՞ւ կը դատես քու եղբայրներդ :

— Որովհետեւ ես օրէնքը գիտեմ :

— Օրէ՞նքը գիտես :

— Այո՛ , տղայ հասակէս ինձի ոտովեցուցին անոր մանրահիւս ցանցը ճանչնալ՝ իր բոլոր օղակներով , այդ օղակները զոր հայրախնամ իշխանութիւնը օրէ՛ օր աւելի կը սեղմէ . կը ճանչնամ այն անձերը որոնք կը ջանան անոր պարուրանքէն խուսափիլ , անոնք որ կրնան մէջէ մէջ անցած թելերուն արանքէն դուրս սպրդիլ , եւ անոնք որ չեն կրնար :

— Ուրեմն ա՞յդ է որ դուն դատել կ'անուանես :

— Հէնց ա՛յդ է :

— Եւ դուն երբեք խղճի խայթ մ'ունեցած չե՞ս . չե՞ս վախցած երբեք քու տգիտութենէդ կամ ինքնահաւանութենէդ :

— Կատա՞կ կ'ընես :

— Օ՛, չէ՛: Կ'ուզեմ գիտնալ թէ կարող ես հիմայ ատանց սարսափի, զիմացդ տեսնել բոլոր անոնք զոր դատած ես կեանքիդ մէջ:

Արնուտ պահ մը վարանեցաւ, յետոյ՝ շատ ցած ձայնով մը՝ ըսաւ, «Ա,յո՛»:

Այն ատեն նաւավարը գլուխը բարձրացուց, հա...:

— Եկո՛ւր հետս ուրեմն, ըսաւ անշուշտ հաճոյք պիտի գտաս անոնց հետ երես երեսիքաւ լով:

Մատը երկնցուց: Դատաւորը տեսաւ որ նաւակը հասած էր կղզիի մը մօտ, զոր երբեք չէր տեսած գեաին մէջ: Տարօրինակ սարսուռ մը զինքը ցնցեց. նորանչան զարհուրանք մը զգաց. եւ յանկարծ նաւավարը զինքը բռնեց քաշեց նստարանին վրայէն ու անձանթ հողին վրայ նետեց:

Ամայի ու մերկ զետեփրք մըն էր, որուն աւազները անվախճանօրէն կը փախչէին: Արնուտ ուզեց իր առաջնորդին հարցնել թէ ո՞րն էր այդ խորհրդաւոր երկիրը, բայց՝ հաին դառնալուն՝ ինքզինքը մինակ գտաւ, մինչ հետուն՝ գետին վրայ՝ կը հեռանար այն որ զինքը բերած էր: Իր որունքները ծանրացած էին, եւ սակայն քալելու անդիմադրելի փափաք մը մղէր զինքը: Պահ մը նստաւ ժայռի մը վրայ որ իր բնին տակ կարծես կակուղցաւ չկըրցաւ հոն մնալ, որովհետեւ անորոշ, նոյն իսկ անհունչ ձայն մը կ'ըսէր իր ականջին. «Եկուր»: Ոտքի ելաւ եւ ատանց ո՛ւր երթալը գիտնալու քալեց, ինչպէս որսորդին ձեռքէն խալըսած եղջերու մը որ իր ուրջը կը գառնայ: Յոգնած ըլլալը հոգը չընելով, բանի մը կը սպասէր, եւ իմանալու անձուկէն բռնուած, իր քայլը կ'երագէր: Ինտափը որմէ կ'անցնէր, անձայրած իր կը թուէր իրեն, անոր աւազներուն կոհակները կ'երկարածգուէին, ու զարմացաւ յանկարծ՝ հորիզոնին վրայ նշմարելով մանիչակագոյն մշուշը զոր կը ձեւացնէ ծառերուն շունչը. հովը իրեն բերաւ ռետիննեւրու սիրական բուրու մը, անտառային հզօր ու բարերար հոտը: յետոյ լսեց մրմունջ մը աւելի մեղմ քան գետին հուժկու աղաղակը, զիչերային մրմունջը քնացած ծառերուն որոնց երազները կը սօսափեն:

Կենիստաներով ու մացառներով ծածկուած դաշտավայրէ մը անցաւ, ուր հոս ու հոն ճողած շոճիներ կը կանգնէին, ու մտայլ փորթիքի մը նման՝ անտառը բացուեցաւ իր առջեւ: Տերեւախիտ կամարներուն ներքեւ մտնելու ատեն՝ կանգ առաւ, ինչու որ ոտնաձայն մը ականջին էր եկեր: Ստուեր մը դէպ իր կողմը կուգար՝ ծառուղիներուն մէջէն. իր ուղեկիցն էր, ինքնին խորհեցաւ որ թերեւս նաւակը տարած նաւամատոյց մը ձգած էր, ու զայն վերստին տեսնելուն չգարմացաւ:

— Եկո՛ւր, ըսաւ նաւավարը՝ փեղի՛ կը սպասեն: Դատաւորը ձեռքը մարդուն ձեռքին մէջ դրաւ եւ թողուց որ ան զինքը քաշէր տանէր կածաններուն մէջէն: Գիշերուան մթութիւնն այնքան խորունկ էր, որ զինքն առաջնորդողին զէմքը չէր տեսներ: Իր շուրջը կը լսէր վազող մարդոց հապշտապ ու հեւիհեւ՝ շուռչեր. հրոսի մը մէջտեղը կը կարծէր գտնուիլ: Աչքերը կը դոցէր՝ քալելը շարունակելով հանդերձ, այդ բանակին զինուորները կը փորձէր համբել՝ առանց յաջողելու, ուրիշ բան չիմանալով բայց եթէ չփոթ չափաձայնութիւն մը. եւ սրտնեղութիւն զգալու վրայ էր, երբ նաւավարը իրեն ըսաւ.

— Հասանք:

Դատաւորը շորս կողմը նայեցաւ: Ընդարձակ բացաստանի մը մէջ կը գտնուէր, որուն մէջտեղը կը կանգնէր բարձրաւանդակ մը զոր անխօս ամբոխ մը կը պաշարէր: Բարձրաւանդակին վրայ նստած էր ծերունի մը, անոր առջեւ մարդ մը կեցած էր: Արնուտ հասկցաւ թէ այդ մարդը պիտի դատուէր: Մեծ հետաքրքրութիւն մը զինքը համակեց: Ուզեց գիտնալ թէ ի՞նչ կերպով դատ կը տեսնէին այդ տարօրինակ երկրին գատաւորները. յառաջացաւ ամբոխը մէկկի քաշուեցաւ ձգելու՝ համար որ անցնի ան, եւ քիչ յետոյ առաջին կարգը հասաւ, իր զէմն ունենալով ամբաստանեալը՝ որուն երեսը չէր կրնար տեսնել:

— Ի՞նչ ըրած է այս մարդը, հարցուց:

— Իր յանցանքովը՝ իրեն նման արաւածներ մեռած են, պատասխանեց իր քովը գունուողներէն մին:

— Ինչո՞ւ զինքն ալ չեն մեռցնեն, հարցուց:

— Շա՛տ կ'աճապարես գուն, ըսաւ իր ա-
կանջն ի վար հեգնական ձայն մը: Գիտե՛ս
թէ ի՛նչու եւ ի՛նչ բանի համար զանոնք մեռ-
ցընել տուաւ:

— Ի՛նչ փոյթ, պատասխանեց Արնոլտ:

Խօսքը պիտի շարունակէր, երբ ծերունին
ձեռքով նշան մ'ըրաւ եւ ընդհանուր լռութեան
մէջ ազազակեց:

— Ամբաստանողները թող մօտենան:

Փողովորդէն մէկը յառաջացաւ եւ բարձրա-
ւանդակին աստիճաններէն վեր ելաւ:

Անոր դէմքը ծանօթ էր Արնոլտին. անշուշտ
իրեն հետ արդէն գործ մ'ունեցած էր, եւ ու-
րովհետեւ ողորմելի ցնցոտիներով էր ծած-
կուած, մասձեց՝ իբր ճշմարիտ դատաւոր՝ թէ
այդ գանգատողը ատենով՝ իր դատած մար-
դոցմէն մին էր եղած:

— Կ'ամբաստանե՛ս, ըսաւ ծերունին:

— Կ'ամբաստանեմ, պատասխանեց մարդը:
Արտա՛նուէի ատենով, եւ այդ արտէն կ'ապ-
րէի. բայց ստակ փոխ տուողն ալ այդ արտէն
կ'ապրէր. եւ օր մը եկաւ ուր միայն ինքը
ապրեցաւ անկից: Իրիկուն մը զարկի վաշ-
խառուն որ եկեր էր իր փրկանքը պահանջե-
լու. եւ իր բակի դիմին մէջէն առի փոքրիկ
մաս մ'այն գրամէն զոր իմ քրտինքէս եւ իմ
նեղութենէս քաղած էր. այս մարդը որ հոս
կեցած է՝ դիս դատապարտեց:

— Կը յիշեմ, գոչեց Արնոլտ. յետոյ սկսաւ
խնդալ, որովհետեւ եթէ ատենօք նմանօրինակ
յանցանք մը դատած էր, հիմա ինքը չէր որ
ատոր համար կ'ամբաստանուէր: Թերեւս, պար-
տապանց կամ ոճրագործ դատաւոր մըն էր,
որ ատեան էր բերուած, եւ ըսելու վրայ էր թէ
պէտք չէ անվստահելի վկայութիւններ ընդու-
նիլ. բայց մարդը շարունակեց:

— Ձիս տարի մը բանտը պահեցին. երբ ար-
ձակեցին՝ արտա ուրիշի մը կը պատկանէր, եւ
իմ տունն ա՛լ իմն չէր. ա՛լ այնուհետեւ ապ-
րեցայ առանց պատասպարանի, առանց կրպիքի,
առանց հողի. ինչպէս ամենքը զիս կը հալածէին
թափառիկ շուները կամ անտառի անասունները
կը հալածեն. եւ անոնք պէս մեռայ, խանդակի
մ'եղերքը, կամ ջրակոյտի մը քով, եւ կամ ի-
րիկուն մը՝ հարուածը կրելով, ինչպէս եւ հա-

բուածուեցաւ քոյրս զոր այս մարդը դատապար-
տեց, ինչպէս եւ հարուածուեցան եղբայրներս,
ինչպէս եւ հարուածուեցաւ մայրս որ իր դատա-
վրճիւր կրեց, ու բոլոր անոնք որ պատժը-
ւեցան որովհետեւ տառապած էին ու տառա-
պելու համակերպած չէին, բոլոր անոնք զոր այս
մարդը շարչարեց, բոլոր անոնք զոր մեռցուց,
բոլոր անոնք որ հոս զինքը կը շրջապատեն:

Այս խօսքերն իմանալով, ամբոխը խուժեց
դէպ ի բարձրաւանդակը, ամբաստանողին
շուրջը խոնուեցաւ. եւ այն մարդը զոր կը դա-
տէին՝ գոչեց:

— Սա իմ գործն կատարեցի, իմ պարտակա-
նութիւնս ըրի, օրէնքին ծառայեցի:

— Իրաւունք ունի, ըսաւ Արնոլտ, ես ալ
իրեն պէս եմ ըրած, մենք պատասխանատու
չենք այն վէրքերուն զոր կը բանայ օրէն-
քին կոյր սուսերը:

Այս խօսքին, բարձրաւանդակին վրայ կանգ-
նած մարդը անհետացաւ, եւ Արնոլտ տեսաւ որ
ինքն իսկ էր որ կ'ամբաստանէին: Ճանչ-
ցաւ ան որ կը խօսէր եւ ճանչցաւ նաեւ
անոնք որ իր քովերը կեցած էին, բո-
լոր աւազակները, բոլոր խեղճ ողորմելիները,
բոլոր թափառաշրջիկները զոր պատժած էր,
որովհետեւ անօթի էին ու ծարաւ, որովհետեւ
զրացիին հացը կերած էին եւ ուրիշին գինին
խմած, որովհետեւ՝ մենաւոր ու կարծի ճամ-
բաներէն ա՛լ խոնջ՝ ուզած էին ճանչնալ գաղջ
ու կակուղ անկողինը ու կարելի է քնանալ:

Ետ ետ քաշուեցաւ՝ զանոնք տեսնելով՝ եւ
ծերունիին ծանր ձայնը արտասանեց վճիռը:

— Ձեզի կը յանձնեմ այս մարդը որ միշտ ձե-
րէնքը գործադրած է եւ երբեք արդարութիւնը
չէ ճանչցած:

Այն ատեն, որսի շուներու խումբի մը նը-
ման, ներկաները դատաւորին վրայ խոյացան,
եւ ան հազիւ կրցաւ խաւարչտին անտառին
մէջէն փախչիլ: Վազեց անընդհատ, վրէժխրն-
գիր հայհուչէն հալածուած, շարակամ ծառերու
մէջտեղը սայթաքելով, թշնամի տատակներէն
բռնուած, մինչեւ ազատարար գետը որուն կո-
հակները զինքը կը կանչէին եւ իրենց ծոցն
ընդունեցան՝ երբ ինքզինքն անոնց յանձնեց՝
ինչպէս մանուկ մը որ իր մօրը գիրկը կը քը-

հասնայ, զլուսնու համար անառոր արծազանքը
որ կը կրկնէ՝ «Արնոլտ դատաւորը արդարու-
թիւնը չէ ճանչցած» :

ՊԵՐՆԱՐ ԼԱԶԱՐ

ԻՐԻԿՈՒԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հսպասէ՛ եւ աշնան իրկուն մ'երբ կ'իջնէ
Արեւն երկնքէն,
Շուպըդ վեր ա՛ն ու ճակատէդ քչէ՛ դժնէ
Ամէն խորհուրդ • քէն,
Նախանձ ու ոխ ճգմէ՛ քարին վրայ առ ջիդ,
Ջերդ ուրա մը իժ •
Արիւնէ՛ ալ հըպարտութիւնդ շիթ առ չիթ,
Եւ իբրեւ պատիժ
Անցեալ ամէն աններելի հեշտութեանց՝
Նեաէ՛ խորն հովտին
Յիշատակին արկղիկը ծանր, ծանր՝ ը գանձ...
Երբ աչքիդ ետին
Կը ծաղի ասող մը նոր, քիթուն, հեռաւոր՝
Կարէ՛ վերարկու
Մը գիշերէն եւ ալ զընա՛, ու խտաւո՛ր,
Հողոյց անարկու
Ճամբաներէն, լեռնէ ի լեռ, միս մինակ,
Ժայռերուն անխնայ
Ջարնըւելով ու սըրելով զերդ գանակ՝
Կամքդ անոնց վըրայ...
Հովերուն մէջ անկզօրէն տարածուող
Քեւերըդ պարզէ՛,
Ու քանդելու եղի՛ր անոնց պէս կարող •
Արծիւն ու բաղէ
Թող սորվեցնեն իրենց խաղերը քեզի,
Ինչպէ՛ս զերթ սըլաք
Իրենց խոյանքն որսին վըրայ կը կասի՝
Անգութ ու անյադ...
Յետոյ գարձո՛ւր գիշերներուն մէջ պայծառ
Սչքերդ զէպ ի վեր
Ու աստղերէն անդորրութիւնն անոնց ա՛ն,
Երբ՝ ամէն աւեր
Հինին շէնքէն հողիդ մէջ լըրսնայ,
Սրբոր ուժ մը նոր
Լանջքիդ ներքեւ անդիմադիր ծառանայ,

Երբ անգիդախոր
Լըսես հողին աղաղակը հեծեծող՝
Կատարներէն վար
Սա՛ ուղիներուն հետ ձիւներուն լուսողող
Իջի ը խօլաբար,
Մոլեգնաբար, ապերասան՝ և անարգել՝
Դաշտէ՛րն ուողել,
ՎԱՀԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ

Գ Ր Ք Ե Ր

—
Միսօ-Շահեկ Սեֆերեան (Կեանագրական նօթեր).
— գրեց Արսէն Տիրան (1).
Փոքրիկ սիրուն հատորի մը մէջ, որուն վա-
ճառման հասոյթը ամբողջապէս պիտի յատ-
կացուի ողբացեալ «Միսօ»ի ընտանիքին, Պ.
Մ. րոէն Տիրան ամփոփած է կենսագրութիւ-
նը քաջ Մշեցիին որ սաճիկ բռնութեան դէմ
պայքարեցաւ, ոչ թէ խօսքով՝ ինչպէս շատ մը
թղթէ գործիչներ, այլ գործով, եւ որ ազգա-
յին դատին իր մատուցած ծառայութիւն-
ներուն փոխարէն հայ ազգէն վարձատրուե-
ցաւ... հայ ձեռքերէ տրուած դանակի հա-
րուածներով •
Պ. Մ. րոէն Տիրան զգուշացած է, — եւ անհու-
նապէս գովելի է ասոր համար. — հետորա-
կան ամէն աւելորդ զարդարանքէ, այդ տեսակ
գրութիւնները սովորաբար ծանրալեռնող բոլոր
ուսուցիկ բացագանչութիւններէն. ոչ լգրա-
կանութիւն ընելու» անհարկի ջանք կայ հոն,
ոչ ողբացուած ընկերի մը արժանիքը փառա-
քանելու համար փքոցուսոյց ֆրազներու չեղ-
ջաւորում. Պ. Տիրան շատացած է «իրողութիւն-
ներ»ու շարք մը մեր աչքին առջեւ տողանցել
տալով, չոր, պարզ, կարուկ, սրտէ բղխած եւ
ուղղակի սրտին զարնող ոճով մը. ինքն իսկ
«Միսօ»ն է որ կը խօսի ծայրէ ծայր, եւ կը
պատմէ իր կեանքը (ու պատմութեամբ ի այդ
ուղղակի ձեւը՝ անհունապէս աւելի սրտաշարժ
(1) Գիր, 25 սէնթ 1 Փր). — Գնել ուղղորները
պէտք է գիտնել «Ջայն Հայրենեաց»ի խմբա-
դրութեան, P. O. Box 1737, Boston, Mass.
(U. S. A.)

ու կենդանի կ'ընէ՞ այդ գիրքը) • իրողութիւնները, զորոնք «Միս» ինքն իսկ Ամերիկայէն մեկնելէն առաջ՝ իր ընկերներուն խնդրանքով՝ պատմեր է Պ. Արսէն Տիրանին (եւ որոնց բացարձակ վաւերականութիւնը չպիտի հերքուի նոյն իսկ այդ կտրիճը խողխողել տուող նւձերէն) երեւան կը բերեն պաշտելի հոգի մը «ժողովրդական հերոսի», կարծես տեսակ մը սրտաշարժ վերակենդանացում «Սասունցի Դաւիթին», անոր պէս՝ կեղեքուող ժողովրդին պաշտպանութեանն ինքզինքը բնաղաբար ու ամբողջապէս նուիրող, անոր պէս ազնիւ ու ասպետական՝ պայքարի մէջ, առանց ունեւալու անոր վերագրուած առասպելական ուժը, եւ առանց անոր պէս՝ Խանդութ-հանումի մը զրկին մէջ թուլացման, անկման վուրը ճանչցած ըլլալու :

Գրքէն մէկ քանի հատուածներու յիշատակումը աւելի որոշ գաղափար պիտի տայ՝ քան ո եւ է մեկնութիւն՝ այդ թանկագին հոգիին ինչպէս եւ այդ շատ գեղեցիկ գրքին վրայ :

Հետեւեալ հատուածը «Միս»ի գործունէութեան առաջին շրջանին պատկերներէն մին է .

... « Երբ 1887ին հայրենիք վերագործայ, հետո տարի Ռաֆֆիի «Խենթ»-ը, անկէ զատ Վարդենիսէն ալ՝ գրքեր բերել կուտայինք, Երիտասարդներ մէկտեղ խմբուելով կարդալ կուտայինք : Թէ՛ գրքերու ազդեցութիւնը եւ թէ՛ Ռուսաստան տեսած ազատութիւնս պատճառ եղան որ երկրի վիճակը շատ գէշ երեւի աչքիս : Կարծես օղը նեղ կուգար, ազատութեան փափաքը արթնցած՝ գործ մը, չարժուժ մը ընելու կը մղէր մեզ : Երիտասարդներ ընտկերութիւն մը կազմեցինք, մեր նպատակն էր գիւղական շահերը պաշտպանել — չթողուլ որ քրդերը մեր տաւարը տանին, արտերը աւրեն • նպատակ ունէինք նաեւ աղքատները պաշտպանել գիւղացի հարուստ աղաներէն : Մտածելով ու խօսելով՝ մեր մտքին սահմանն ալ կ'ընդարձակուէր : Տեսանք որ ուրիշ գիւղացիներ ալ նոյն կերպ միութիւններ կազմերեն, ոմանք աւելի առաջ երթալով զէնք ալ գնեք

էին : Փոխադարձ յարաբերութիւն հաստատելով կապուեցանք միւսներուն հետ, — Վարդենիս, Արտոնք ու Խորս գիւղերու ընկերութեանց հետ միացանք : Հիմա գիւղին սահմաններէն դուրս կը տարածուէր մեր գործը :

« Ընկերութեան գործերով ծանօթացայ երկու անձերու հետ, առաջին էր Մարգար Վարժապետ, երկրորդը Լ. . . անձնուէր գործունեայ մարդ մը : Այս երկուքը մեր շարժումին առանցքը, մտաւոր ուժը կը կազմէին . անոնց շք նորհիւն էր որ պարզ գիւղական կոխներէ վեր՝ Ազգին խնդրովն զբաղիլ կ'ուղէինք : անոնք զգալ տուին մեզի, թէ հայրենիքի սահմանը մեր լեռներէն ու ձորերէն շատ անդին էր, թէ մենք պատմութիւն ու վրէժ ունինք որ մեր ժամանակներէն զարերով ետ կ'երթան : Այդ մարտոց խրատներով, յորդորանքներով եւ ղեկավարութեամբ՝ մեր ընկերութիւնը կը զօրանար, մենք կը կազմակերպուէինք եւ սկսեք էինք արդէն գաղտագողի թուրքերուն վնաս տալ : Խուժ մը կազմեցինք : Այս խումբը ամէն տեղ մարդիկ ունէր : Պէտք եղած ժամանակ գիւղացի երիտասարդներ կ'առնէինք հետերնին : Բայց մշտական ընկերներս էին Արապօ, Խուլփեցի Առաքել, Սասունցի Գրգօ (Շաքէի էրիկը) եւ Լեւոն : Մեր մէջ զպրոցականը միայն Լեւոնն էր որ երկու տարի Առաքելոց Վանքը կարդացեր էր . պզտիկ տղայ մըն էր դեռ շատ մատաղ, վրան կը գուրգուրայինք :

« Ընկերներ պէտք եղած ժամանակ իրարու լուր կուտայինք . դիւերանց գիւղերէն դուրս գալով՝ որոշ տեղեր իրար կը գտնէինք : Սուրբ կարապետու քով աւազակ քուրդ մը սպաննեցինք, ուրիշ քուրդ մըն ալ քաղաքին մօտերը : Մատնիչներու շնորհիւ, կառավարութիւնը կը սկսէր կասկածիլ, բայց որոշ բան մը չէր գիտեր : Այդ միջոցին՝ Մուսա պէկ իր կատաղութիւնը կը թափէր Հայերու վրայ, լսեցինք ոէս Օհանի ողջ ողջ վառելը, կիւլիզարի առեւանգութիւնը : Որոշեցինք Մուսա պէկը սպաննել : Երեք անգամ դացինք, չի յաջողեցանք . գիւղին վրայ յարձակելու չափ ուժ չունէինք . ճամբուն վրայ, գիւղէն դուրս տեղ մը իրեն չկցանք հանդիպիլ : Լրտես վաճառական մ'ունէինք ընկեր, տեսակ մը շրջուն փերեղակ որ պէկին որ տեղ ըլլալը պիտի իմացնէր . ան ալ շատ աշխատեցաւ՝ չի կրցաւ : Այդ օրերը Մուսա պէկը Պոլիս գնաց : Հայերու

յուզումը կը շատնարու Տարօն մտաւ Սարկաւազ Յակոբ : Սարկաւազը յուզումը շատցուց . գնաց քարոզեց , համոզեց , զիւղացիները իրարու քով բերաւ , մեր կազմակերպութիւնը երթալով կ'ընդարձակուէր : Կառավարութիւնը հայ մատնիչներէ յսեց Սարկաւազին գործերը . հրաման ելաւ Սարկաւազը բռնելու :

« Արփօնք զիւղացիները հարանիքի կ'երթան , քրդերը կը մտածեն թէ Սարկաւազն է որ հարսի հանդերձներով ծպտուած՝ տեղ կ'երթայ , եւ կ'ուզին հարսը տանիլ , հայերը կը զիմադրեն : Կոխի ժամանակ , Հասրաթ անուն հայը կը սպանուին , ուրիշ զիւղացիներ ու քրդեր ալ կը յասնին , երկու քուրդ կը ըսպաննուին : Հայերը կը յաջողին հարսը գետէն անցնելով ազատիլ , և ուր կ'երթայ Մուշ , Ա . . . կ'իմանայ . ինձ լուր տուաւ , անմիջապէս մարդ մը զրկեցի Վարդենիս : Կին , աղջիկ կը փախչին . քիչ վերջ զօրքեր երեք թնդանօթներով կը պաշարեն Վարդենիս , կը ձերբակալուին 50—60 մարդ :

« Այս ամէնը լսեցինք մեր ընկերներէն , որ կարգը մեզի կուգայ : Դրութիւնը շատ անորոշ էր . խորհրդակցութիւն մը ընելու համար Սուրբ Կարապետ հաւաքուեցանք : 1891ի աժառն էր : Վանքէն զուրս՝ անտառին ծառերուն մէջ պահուած տաղաւարի մը տակ իրար զըտանք : Հոն էին քաղքէն ընկերներ , Վարդենիսցի երիտասարդներ . մեզ ծանօթացուցին նաեւ ուրիշ տեղացի ուխտաւորներու : Քիցցի ուխտաւորները իրենց կետ բերեր էին Դերձանցի Կարապետ անուն երիտասարդ մը , զոր՝ ընկերներոն ստիպումով՝ խուճրին մէջ առինք : Այդ Կարապետն էր որ քիչ վերջ մեր խումբը մասնեց :

« Սուրբ Կարապետէն ինձ յանձնեցին ոռուսահայ մը , Արշակ անունով , զոր առաջնորդեցի դաշտէն անդին . ետ դարձած ատենս՝ լերան ճամբով եկայ , ծանօթի մը գիւղը գացի եւ հոն լսեցի թէ ր'սիկներէս Արապօ , Միսաք , Մանուկ եւ Դանիւլ ձերբակալուեր են : Գիւղը ֆիալ անկարելի էր . ձին հեծայ . քիչ մը անդին կանգ առի , զգացի վիճակիս ծանրութիւն — ընկերներ չկային , ոստրկաններ զիս կը կը փնտռէին , ո՛ւր երթամ . կարծեցի թէ աչխարհիս մէջ միսմինակ՝ ա՛լ մէկը չունիմ . ձիս ալ դժուարութիւն էր , մտածեցի՝ ի՞նչպէս հետս տանիմ լեռնային քարուտ տեղեր : Վարիջայ Կենդանիին զլուխը դէպ ի զաշտը զար-

ձուցի , քանի մը փայտի հարուածով՝ դէպ ի վար քշեցի . ա՛ն ալ դնաց , հեռացաւ , ըսի՝ թո՛ղ մտածեն թէ ձիուն տէրը սպաննուեր կամ գետը խեղդուեր է :

« Արեք օր անօթի թափանցայ լեռը . վերջապէս հայ կին մը հանդիպեցայ , վստահեցայ կնկան , ով ըլլալս ըսի իրեն : Կարիճ կինը Մուշ դնաց , լուր բերաւ . գիշերը զաղտնի քաղաքը մտայ :

« Որ մտածումներու մէջ էր Ա . . . Ձիս տես , նեղուն ուրախացաւ . բայց շատ տխուր էր :

« — Ամէն բան պատմեր է մատնիչը , հիմա մեր բոլոր զաղտնիքը գիտեն , ըսաւ : Իր անձին վտանգէն աւելի գործին վրայ կը մտածէր : Ինձի խորհուրդ տուաւ որ ուրիշ կողմ մը երթամ , սակայն ո՛ւր պէտք էր երթալ : Լսեցի թէ Լեւոնը թուրքերը բռներ են , ղէնքերը առեր վրայէն եւ թողուցեր են , սպան ամչնալուն՝ Խնուս փախեր է : Դացի Խնուս , Լեւոնը փնտոցի չգտայ : Գիւղացիի մը տունն էի , տեսայ որ ինձմէ զաղտնի բան մը կը պահեն , հարցուցի թէ ի՞նչ կայ . կասկածով երևաս նայեցան . մէկ ալ ներս բերին Լեւոնը . տղան ամչնալուն լացաւ . ղէնքերը իմս էին , կը վախնայ եղեր թէ իրեն պիտի թչնամանամ , զիրար համբուրեցինք , ես ալ լացի :

« Լեւոնին հետ հաշտուած ճամբայ ելանք դէպ ի Ռուսաստան , Իկտիբէն ղէնք պիտի բերէինք : Ուրիշ խումբ մը սահմանադիւրին մօտերը կօիւ ըրեր էր . ճամբան գոց էր . բարեկա՛նքու խորհուրդով՝ ետ դարձանք :

« Այս անգամ մեր գիւղը գացի : Գիշերը տունը մտնելու ժամանակ շուներ հաչեց . զրացի կին մը կար , օր մը՝ իր անբարոյական ընթացքին համար՝ այդ կինը ձեռքեր եմ , կինը կը լսէ շան հաչիւնը , հին վրէժը լուծելու համար լուր կուտայ սիրահարին , գիշերանց Մուշ կ'իմացնեն իմ ետ դառնալս :

« Ընտանիքս ուրախութեան մէջ էր , հոն էր աներս , առաւօտուն չլուսցած՝ ճամբայ պիտի ելլէի . կինս հաց կ'եփէր , պզտիկ աղջիկս գիրկս նստած էր , ցած ձայնով կը խօսէինք . յանկարծ զրտէն փողի ձայնը հնչեց :

« Վեր ցատկեցի , հրացանս վար առի , մայրս վազեց դուռը գոցեց :

« — Բու ըրածդ քաջութիւնն չէ , մեզ ամենքս կրակի կուտաս , պոռաց աներս :

« Պզտիկ աղջիկս ոտքերուս առջեւ ձգեցին , մայրս , կինս սկսան լալ : Թուլցան թեւերս :

—Նէ՛ իսթիյօրսըն, պոռացի դոնէն .
 —Մխօ՛, թէսլի՛ մօլ .
 —Ֆէյի՛ մ, եթէ յանձնուիմ, տանս ի՞նչ կ'ընէք :

Հարիւրապետը երդում ըրաւ որ մէկուն վնաս մը չի հասնիր :

Գիւղապետին ներկայութեամբ՝ անձնատուր եղայ :

Ներս մտան, հաւաքեցին զէնքերս, կոտորատեցին սնաուկ, փեթակ, աներս փեթակէն դուրս հանեցին ձեռքերն : Ձեռքերս ոտքերս կապուած՝ կը տեսնեմ այս ամէնը :

— Ֆէյի՛ մ, ա՞ս էր խոստումդ :
 Զինուորները եկան պիսերս, մազերս քաշեցին, ձեռքերս հրմշակելով քաղաք տարին : Մշոյ բանտը երկար չմնացի : Պիթլիս տարին :

— Արապօն, Մարգար վարժապետը, Սարախանեանը կը ճաչնա՞ս, հարցուցին :

Ուրացայ :
 — Գլխաւորներդ ձեռք տո՛ւր, քեզ կ'ապտենք, քեզի պաշտօն, ամսական . չքանչան, հրացան կուտանք :

Սոստոմենը օգուտ չըրին : Հաղարապետը փայտով զարկաւ . պետին ինկայ ուշաթափ, կրկին ձեռքերն : Վերջին գիշերուան չարչարանքէն զեռ տկար, աստուծն կանուխ հանեցին, ձեռներս ձեռնակապ դրին. ձիերու առջեւէն զիս վազցնելով ճամբայ հանեցին դէպ ի Մուշ : » . . .

Դեռ շատ երկայն կը տեւէ այդ պայքարը թուրք ոստիկանութեան ու «Մխօ»ին միջեւ . տանանգամ կը ձերբակալուի «Մխօ», ամենէն ահռելի չարչարանքներուն կ'ենթարկուի, կը յաջողի սակայն միշտ փախչիլ, ու ազատութիւնը վերագտնելուն պէս միեւնոյն եռանդով կը վերսկսի իր հակամութեան կռիւրը . — Ի վերջոյ կը գտնենք գինքը Չօք Մարդուանի մէջ : Ահա գրքին այն հատուածը որ կը պատմէ Զէյթունի վերջին ապստամբութեան միջոցին «Մխօ»ի գերը Չօք Մարդուանի մէջ .

« Սուէտիոյ պատմութիւնը մեր միւս ընկերները կրնան պատմել Գիւղացիներուն հետ կեցանք ժամանակ մը, ժամանակ մըն ալ լեռը : Տեղացի երիտասարդութիւնը մեզի հետ էր : Մարդիկ կային որ կ'ուզէին հակառակել, բայց մեզմէ կը սարսափէին : Ժողովրդին մեծամաս-

նութիւնը, ծեր, կիւն ու երախայ, սրտով կապուած էր մեզի հետ : Սուէտիոյ մէջ մասնաւոր գործ մը չկատարեցի : Միայն երբ դրամը հատեր էր ու մեզի ալ ձի պէտք էր, հետս մէկ երկու ընկերներ առած՝ հեռու գիւղ մը, Շէյխի մը տունը գացի : Լուր առեր էինք Շէյխը շատ դրամ ունի : Բնկերներս պահապան թողուցի, ներս մտայ : Շէյխը դետին գրի . սպառնալիքով դրամին տեղը ըստ : Դժբաղդաբար միւսայն 7 ոսկի ունէր :

Ուրիշ ատեն մը Սուէտեայէն դուրս երթալու ժամանակ, քորդ վրան մը կողոպտեցինք : Կիւները ոսկի զարդեր ունէին, զարդերը իրենց ետ գարձուցինք, միայն 25 ոսկի առինք :

Սուէտիոյ մէջ օտարականներու ներկայութիւնը, եւ այս տեսակ ժանր մուսը պատահմունքերը չափազանց խոշոր դէպքերու պէս իրարու կը պատմէին թուրքերը : Կառավարութիւնը հսկումը սասակացուց : Մինք տեղէ տեղ կ'երթայինք . շատ զգուշութիւն ալ չէինք ընել : Աղասիին հետ Զէյթուն գացի : Զէյթունէն Հաճին զրկեցին : Ծամբան դարանթիւնա կար . սպառնալիքով ստիկանները վախցուցի, անցայ չղթայէն : Բայց անունս եւ դէմքս ճանչցեր էին : Քանի մը օրէն գիւղացիի հագուստով ծպտած՝ Ատանայ կը մտնէի : Քաղաքին քով, կամուրջին վրայ ձերբակալուեցայ :

Իս հարցաքննեցին :
 — Պայազիտցի եմ, ըսի :
 — Հոս ի՞նչ գործ ունիս :
 — Ոչխար բերի ծախելու :

Պայազիտի կուսակալին անունը հարցուցին :
 Զէի գիտեր : Հեռագրով Պայազիտ հարցուցին :
 Յայտնուեցաւ որ կասկածելի մարդ եմ, ձեռքերս կապած Միսիս զրկեցին : Միսիսէն ճամբայ հանեցին դէպ ի Փայասի բերդը :

Ճանապարհին՝ ոստիկանները մէկիկ մէկիկ ետ գարձան : Մնաց մէկ ոստիկան մը : Հետո ուրիշ հայ բնիկեր մըն ալ կար, անոր ալ ձեռքերը կապուած :

Ոստիկանին հետ հայրենակից եղանք :
 — Հայրենակի՛ց, խնդրե՛մ, սա ձեռնակապս հանէ՛ք, քովո 100 փարայ միայն ունիմ, ան ալ նուէր քեզի :

Ձեռնակապս հանեց մարդը : Բայց փախչելու միջոց չեղաւ : Ոստիկանական յաջորդ կայարանին քով կրկին ձեռնակապը դրաւ ձեռքերս : Աղաչեցի նոր պահակ ոստիկաններուն որ

ձեռնակապը հանեն, մարդիկը կը վախնային, կը կասկածէին թէ կը փախչիմ :

— Ես հետն եմ, եթէ կրնայ թող փախչի, շան պէս կը սատկեցնեմ, պոռաց ինքնավստահ ուտիկանը: Ձեռնակապս հանեց, ձին հեծաւ, մեզի առջեւը խառնեց: Բաւական հեռացանք կայարանէն:

— Շուտով կ'աղաատինք, ըսի ընկերոջս:

Աղբիւրի մը մօտ կանգնեցայ: Չուր խմելու: Անտառին մէջ էր: Ոստիկանը՝ ձիուն վրայ՝ հրացանը ձեռքը կը հսկէր: Սիկարէթ մը փաթթելով ու խօսելով՝ կամաց կամաց ոստիկանին մօտեցայ: Յանկա՛րձ՝ դեռ մարդը ինչ ըլլալը չգիտցած՝ վրան ցատքեցի, մէկ ուժէն բռնած մարդը ձիուն միւս կողմը դետին ձկեցի: Ոստիկանին կողորդը բռնեցի, հրացանը ձեռքէն աօր: Ընկերիս ձեռնակապը քակեցի: Կապեցինք թուրքը, ճամբէն դուրս տարինք, անտառին խորը, ծառի մը հետ ամրացուցինք: Ձին հեծայ, Հեռացանք:

Հայու ագարակէ մը պաշար տօրինք: Ան տեղէն առաջնորդ մըն ալ տուին:

Չօք Մարգուան գործիչ մը կար, երիտասարդները ոգեւորուած էին, ազաներէն կը կասկածէին, անոր համար գիշերները գաղանի ժողով կը գումարէին: Տեղացի քանի մը վըստահելի ազգեցիկ երիտասարդներու հետ սկըսանք կազմակերպութեան գործը: Ձինուորները տասնեակներու բաժնեցինք, գէնք պատրաստել սկսանք: Հանգանակութիւն կատարելով վառօդ բերել տուինք եւ բաժնեցինք ամենուն: Դրսէն նիւթական օգնութեան յոյս չկար, գիւղացիները իրենց միջոցներովը կը պատրաստուէին: Դրամ ունեցողները գէնք զընեցին, չունեցողներուն ալ, որքան կրնային կ'օգնէին: Գիւղին բոլորտիքը պատնէշ չինեցինք, իրարու վրայ քարեր դիզելով: Առաջուց սրոշեր էինք իւրաքանչիւր տասնեակի բռնելիք գիրքը, կատարելու գործը, չըջակայ բոլոր կարեւոր գիրքերը հաշիւի առեր եւ անոնց մարդիկ յատկացուցեր էինք:

Այս գործերը ազաներէն գաղտնի պահել կարելի չեղաւ: Մարդիկը կասկածեցան: Առաջ մտածեր են մեզ կառավարութեան յանձնել, վերջը՝ նկատելով որ ուժերնին ասոր չի բաւեր՝ որոշեր են իրենց զաւակներով, ընտանիքով գիւղէն դուրս քաշուիլ երթալ: Լրտեսները մեզ խնայուցին թէ թրքասէր ազաները հաւաքուած ժողովք կ'ընեն: Սրիսաւարդներն

ալ մէկտեղ խմբուեցան:

— Մեզի հետ թո՛ղ գան անոնք որ պատրաստ են իրենց բարեկամներուն հետ պատերազմիլ անգամ, եթէ հարկ ըլլայ: Իսկ անոնք որ կասկածոտ տարակուսով կուգան մեզ հետ, սրտանց չեն կապուած մեզի թող երթան միանան իրենց բարեկամներուն: Այսպէս ըսի երիտասարդներուն: Բայց ամէնքն ալ ուզեցին քովս մնալ:

Ամէնքս միասին գացինք ազայական ժողովին: Հոն հաւաքուեր էին գիւղին բոլոր մեծերը եւ ծանր խորհուրդի մէջ էին: Ներս մըսանք: Բարեւ տուի: Բարեւս չառին: Մարդիկը շատ բարկացեր էին մեզի դէմ: Մէկը կար հոն, թրքասէրներու զխաւորը, որ ամենէն աւելի կատղած կ'երեւէր:

— Հոս նայէ՛, ըսի անոր, անունդ ի՞նչ է:

— Հայրապետ:

— Կտրիճ մարդ ես, Հայրապետ, բայց գիտցիր որ կեանք չունիս:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ է յանցանքս:

— Յանցանք չատ ունիս, դուն ազքատները կը զրկես, գիւղացին կը խարես, դու ուրիշներու արիւնը ծծելով հարստացեր ես, հիմա ալ մեզի դէմ ելիւր են: Պատիժ մօտեցեր է...

— Ակոր աղա՛, ինչո՞ւ չէք խօսիր, ազաչեց մարդը իր ընկերներուն:

— Ի՛նչ խօսիմ, ըսաւ Ակոր անուն: Չորս կողմէ նայէ՛, տե՛ս որո՞նք են ասոնք բոլորն ալ մեր զաւակներն են ասո՞նց հետ է որ պիտի կուրինք, տե՛ս մեզ պաշարողները, ասոնք ժամանակին կը գինովնային, իրարու զլուխ կը կոտրէին, հիմա ամենքը լրջացի, ամենքը մէկ մարդու պէս մեզի դէմ ելեր են...

Ազաները հաւանեցան մարդուն ըսածին, չնորհակալութիւն ալ յայտնեցին ընկերներուս եւ ինձի, որ գիւղէն դադրեցուցեր էինք գինովութիւնը, կոխները, սակայն, ըսին:

— Ասոր հետ մէկտեղ ի՞նչու անուն կը գըրէք, պատնէշ կը չինէք, քաղաքին վրայ յարձակելու կը պատրաստուիք, դուք թշնամին մեր վրայ կը կանչէք...

— Աչք ունիք, տեսէ՛ք, ըսի, մենք քաղաքին վրայ յարձակիլ չենք մտածեր, մեր խորհուրդը գիւղացին վտանգի դէմ պաշտանել է: Խօսեցանք ազաներուն հետ, քիչ քիչ ամենքն ալ համոզուեցան, պայման ստորագրեցին որ մեզի հետ ապրին ու մեռնին: Այսպէս վերջացաւ ժողովը:

Կոտորածի լուրերը չուշացան: Կսեցինք

Եղեսիոյ ջարդը : Դրացի գիւղերու թուրքերը, չէրքէզները շարժումի մէջ էին : Մենք ալ պատրաստուեցանք ինքնապաշտպանութեան :

Օր մըն ալ լսեցինք թէ գիւմացի հայ գիւղը պաշարուի է թուրքերէ եւ հայերը օգնութիւն կը խնդրեն : Երիտասարդներ զրկեցի : Յանցանքը իրենց է, կ'ըսէին մերինները, ի՞նչու ժամանակին մեզի հետ չմիացան : Տեսայ որ գիւղացիները չեն յօժարիր զրացի գիւղին օգնելու : Ես դացի հոն, հետս միայն մէկ երիտասարդ եկաւ աշխարհ ընկերներէս :

Պաշարուած գիւղացիները մէկտեղ հաւաքուեր էին :

— Բարեւ, ըսի, ի՞նչ կ'ընէք հոս. ի՞նչ կը խորհիք :

Բոլորը շուարեր էին :

— Ձեր ըրածը բաւական չէ, հիմա մեզ աս վիճակին հասցնելէ վերջ, եկեր իբր թէ վրանիս կը ցաւիք :

— Բարեկամներ, ըսի, հիմա պատճառը աս էր ան էրի ժամանակը չէ՛. մտածեցէ՛ք, թէ ի՞նչպէս պիտի ազատէք ձեր անձերը, ձեր ընտանիքները :

Կային ոմանք որ կին ու զաւակ ձգելով փախչելու համակիր էին, ուրիշներ կը խորհէին գիւղը մնալ թուրքին զթուրքանք ապաւինիլ : Մտածեցի անգամ մը պաշարողներու թիւն եւ ուժը ոտուզել : Քանի մը երիտասարդներով գիւղին շուրջը գարցայ : Դիմացէն տեսայ որ քանի մը ձիաւորներ կուգան : Դիւղը չմտած առջևնին կտրեցինք :

— Ետ դարձէ՛ք, թէ ոչ ամենքդ ալ կրակի կուտանք, պոռացի :

— Ճամբորդ ենք :

— Ճամբորդի օր չէ՛, ետ դարձէ՛ք :

Մարդիկը խօսիլ ուզեցին, տեսան որ մեր խօսքը միայն պարսպ սպառնալիք չէ, ետ դարձան :

— Միայն ձեր ետ դառնալը բաւական չէ՛, պոռացի, պէ՛տք է որ ձեր ընկերներն ալ ետ դառնան, պարսպ տեղը կեանքի պատհառ մի՛ ըլլաք, չենք ուզիր որ պէ՛շաւթիւնը մեզմէ սկսի, թէ ոչ հիմա ամենքդ կը կոտորէինք : Թշնամիներու առջև ցոյցի համար գիւղին չորս կողմը խուճերով շրջեցայ :

— Աստուած սիրես, ասանք ի՞նչ ազգէ են, հարցուցեր է թուրք մը գիւղացիներուն. ո՛ր կողմս պատնաք, զինուած խուճեր կ'ելլեն առջևնիս :

Պաշարողները ետ քաշուելով՝ ճամբան բացուեր էր : Դիւղացիները սկսան ապրանք, անկողին, ուտելիք եւլն, Չոք Մարզուան փոխադրի :

Դիւղը իրարանցումի մէջ էր, ամէն մարդ իր ընտանիքն ու ստացուածքը ապահով տեղ մը տանելու կ'աշխատէր : Մէկ քանի ընկերներով, հսկեցի որ ճամբան վտանգ չպատահի : Դիւղին մէջ կը պտրտէի տեսնելու թէ ամէն բան կարգին է : Մարդ մը տեսայ որ ձին հեծած փախչելու վրայ էր, կինը ետեւը թողուցեր էր : Վրայ հասայ :

— Վա՛ր իջիք, անպիտա՛ն, նախ կինդ տար, վերջը դուն գնա՛, թշուառակա՛ն . . .

Վախկոտ մարդը հրամանս կատարեց, կինը զրկեց, վերջը ինքը գնաց : Ըսին թէ մարդը տօքտօր է եղեր եւ կինն ալ Ամերիկացի :

Մարդ մըն ալ տեսայ որ յարդ բեռքած կ'երթար :

— Աս ի՞նչ է, ո՛ւր կը տանիս, հարցուցի :

— Անասուններուն կեր կը տանիմ :

— Անո՛թ քեզի, խայտառա՛կ, պոռացի, ձին առի ձեռքէն աղքատի մը տուի որ ապրանք բեռցնէ :

Առանց հրացանի մը ձաչն լսուելու բոլոր գիւղը Չոք Մարզուան փոխադարուեցաւ : Երբ ամենէն վերջը ես ալ հոն հասայ, տեսայ որ ընկերները՝ Հայկական Դրօշ մը պարզած՝ գիւղին մէջտեղը կեցեր են :

Բարկութեանս չափ չի կար, հայհոյցի առաջնորդներուն, աշխարհ գործ կար, պէտք էր գաղթականները տեղաւորել, զէնքի, կերակուրի պատրաստութիւն չի կար, եւ մեր գործիչները դրօշակ պարզելով կը դբաղէին :

Լուր առի թէ թշնամիները կրկին գիւղը մտան : Ամիջապէս տասնեակները պատնէշները զրկեցի եւ քանի մը ընկերներով միւս գիւղը գիմեցի : Ճամբան պէմերնիս ելաւ թշնամին, 200 հողիի չափ բազմութիւն մը : Առաջնորդներն յիմնապես մըն էր, հրացանս անոր ձիուն ուղղեցի, ձին վար ինկաւ, մարդը ելաւ կանգնեցաւ, գնդակ մըն ալ անոր առի : Կրօնիւ ընդհանրացեր էր, երկու կողմէն ալ կըրակի սկսանք : Թշնամին սակայն շուտով կըռնա՛, զարձուց ու փախաւ :

Կրկին մտանք պաշարուած գիւղը. տեսանք որ թշնամին չէր համարձակեր ներս մտնել : Դիւղը ամայի էր, մէկ հարուստ հայ մը հոն

մնացեր էր Չէր ուղեր ստացուած քէն բաժնուիլ : Գիւղը մնացած ապրանքները Չօք Մարդուան փոխադրեցինք :

Թշնամին . որ երթալով կը դօրանար , մէջ երկու օրէն Չօք Մարդուան շրջապատեց : Մեր պատնէշները մեծ զօրութիւն էին մեզի համար . անոնց ետեւէն կոռուելով՝ թէ՛ ապահով կը մնայինք եւ թէ թշնամին չէր կըրնար ստուգել մեր թիւը . ուր որ վտանգը սպառնար՝ հոն կը կեղրոնացնէինք մեր ուժերը : Թուրքերը անկանոն կը կոտէին , կանոնաւոր զօրքը հետուն կեցեր , ամբողջ առաջ կը քշէին , թէեւ անոնց մէջ ալ պակաս չէին զինուորական առաջնորդներ : Թուրքերը առաջին անգամ մեծ ազմուկով գիւղին հիւսիսային կողմին վրայ յարձակեցան : Յաղթուելով ետ մղուեցան Գիւղացիները այս պլանիկ յաջողութենէն ոգեւորուեցան : Երբ յաջորդ անգամին թշնամին աւելի սեղմ կարգերով շուկային վրայ քալեց , մերիններուն գիմազութիւնը աւելի հզօր էր : Թշնամին յարձակումի կէտը կը փոխէր , հոս ու հոն կեղրոնացնելով իր ուժերը , սակայն մենք ալ ամէն վտանգուած տեղը օգնութիւն հասցնելով բոլոր յարձակումները ետ մղեցինք թշնամիին վնասելով :

Թուրքերը ետ դարձան զինուորներէն օգնութիւն առնելու : Զօրապետը վախեցր էր իր 200 զօրքերը անբաւական սեպելով : Ամբողջ կրկին առաջ քշեցին : Այս անգամ արեւմտեան կողմէն եկան՝ Մարգարէն օգնութեան կանչելով : Հրացանաձգութիւնը կը շարունակուէր անդադար : Թշնամին կորուստով ետ դարձաւ : Վերջին փորձը կատարեցին շուկայի վարի կողմին վրայ քալելով , այնտեղն ալ միայն պարապ տուն մը վառել կրցան :

Տասը ժամ կոռուեր էինք անընդհատ : Պատիկ գիւղ մը անհամեմատ կերպով խոշոր թշնամին յաղթեր էր :

Թուրքերը անգամ մըն ալ բազմութեամբ մեր վրայ քալելու փորձ չըրին : Ութը օր շարունակ գիւղին բոլորսիքը կը շրջէին . պըզտիկ կոիւններու մէջ ալ յաղթութիւնը մեր կողմնէր : Բայց դժբաղդաբար գիւղին մեծերուն սիրտը դողալ սկսեր էր : Որքան որ թուրք փաշան խոստումներով , սպառնալիքներով կ'ուզէր որ մեր զէնքերը վար գնենք , երիտասարդները կը մերժէին , սակայն աղաները զաղտնի համաձայնութեան եկեր էին յանձնուել . Եկան ինձ աղաչեցին .

...Դուն մեզի բարիք եղար . հիմա չարիք մի՛ ըլլար , դուն մեր կեանքը փրկեցիր , հիմա գիւղին կործանման պատճառ մի՛ դառնար . . .

Տեսայ որ գիւղին ազգեցիկ մարդիկը անձնատուր պիտի ըլլան , ափ մը ընկերներ ալ անկարող էին թէ՛ թշնամիին եւ թէ իրենց ազգականներուն գիմազելու՝ գիւղէն դուրս եկայ : Կիներ երախաներ ոտքս կը փաթթէին ու կուլային :

— Ո՛ւր կ'կրթաս , մեր քով կեցիր , դուն մեր ազատիչն ես . . .

Արցունքով բաժնուեցանք : Ընկերներով լեռը ելանք գինուած : Վարը գիւղացիները կը յանձնուէին փաշային : Մենք վերէն անձկութեամբ կը նայէինք , տեսնելու՝ թէ թաւրքերը պիտի կոտորե՞ն յանձնուողները : Կոտորած չեղաւ . . . » :

Ահա՛ ո՛վ էր եւ ի՞նչ էր «Մխօն» :

Ահա այս մարդն է որ Հայեր սպաննեցին : Միւսնոյն Հայերն են որ սպաննել տուին Զիթճեանն ալ , ոչ նուազ ազնիւ ու գեղեցիկ հոգի մը , գիտակից հայրենասիրութեան , բոլորանուէր անձնութեան հոյակապ տիպար մը , որուն կենսագրութիւնն (իր յօդուածներու շարքին հետ) մեծապէս փոփաքելի է որ հրատարակուէր իր մէկ մտերմին երկիւղած խրնամքովը :

Պատմութիւնը շատ ծանր վճիռ պիտի տայ օր մը՝ Հին Հնչակեան այն քանի մը անխիղճ գործիչներուն մասին , որոնք ճշմարտային պահու մը՝ երբ ազգը պէտք ունէր միութեան եւ անմիջական լուրջ գործունէութեան , նախ Միութիւնը սպաննեցին , յետոյ Միութեան ու ազգային գառին նուիրուած երկու կարեւոր ուժեր ջնջեցին , եւ իրենց այդ անորակելի ընթացքովն իսկ յարուցին անկից ի վեր պատահած կարգ մը եղբերական ու ցաւալի դէպքեր , որոնց միակ պատասխանատուն դարձեալ իրենք են , ինչպէս որ իրենք են պատասխանատու այն նոր ու սրտաճմրկի դժբաղդութեան որուն լուրը վերջին պահուն իմացանք :

— Ամերիկայէն եկած նորադոյն թերթերը կը ծանուցանեն թէ Զիթճեանի սգաւոր ամուսինը ցաւէն ու յուսահատութենէն խենթեցեր է . . .

Այս բոլորը աւելի տխուր են , աւելի անաւոր ու վնասեցուցիչ քան Հայաստանի մէջ թուրքին ձեռքով կատարուած ամենէն վայրագ ջարդերը . . . : Մինչեւ ե՛րբ , մինչեւ ե՛րբ վերջապէս՝ մեր ողորմելի ժողովուրդը իր գերեզմանն իր ձեռքովը պիտի փորէ : Ա. Զ.

Մեր դործին աջակցելով, կը կարծենք թէ հասարակութիւնը ոչ միայն մեզի այլ
և նոյն իսկ իրեն ծառայութիւն պիտի մատուցած ըլլաք, որովհետեւ մեր դործը
հասարակութեան օգտակար ըլլալէ ուրիշ նպատակ չունի: Մենք մեր պարտք կատա-
րեցինք: Բոլոր կարելի եւ երեւակայելի զոհողութիւնները ընդունեցանք, բոլոր ճի-
գերը զոր հնարաւոր էր թափել՝ յանձն առինք. ատեն է որ հասարակութիւնն ալ իր
պարտքը կատարէ:

Սա ալ ըսենք սակայն, որ նոյն իսկ եթէ հասարակութիւնը այսուհետեւ յամառի
իր միեւնոյն անտարբերութեանը մէջ (որ արդէն միմիայն «Անահիտ»ին նկատմամբ
չէ որ կը յայանուի, այլ մեր մէջ երեւցող ամէն մտաւորական դործի նկատմամբ եւ
մեր ազգին մէջ դեռ իրական գրասիրութեան անգոյութիւնը ցոյց կուտայ), մենք
նորէն պիտի չարունակենք «Անահիտ»ին հրատարակումը, յամառելով՝ մենք ալ մեր
զոհողութիւններուն մէջ: Որովհետեւ ինչ ալ ըլլան արտաքին սրայմանները, «վհատի»
բառը երբեք չէ մտած եւ պիտի երբեք չմտնէ մեր բառարանին մէջ: Բայց կը կարծենք
թէ վերջապէս արդար եւ զեղիցիկ պիտի ըլլաք որ հասարակութիւնը այս tour de
forceին հանդէպ անհոգ ու զուարճացող հանդիսատեսի դիրքէն քիչ մը տարբեր,
աւելի ազնիւ եւ աւելի ուշիմ դիրք մը բռնէր:

II. 2.

Փարիզ, 31 դեկտ. 1903

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐՈՒՆ

Այս թիւով «Անահիտ»-ը կը վերջացնէ իր հինգերորդ տարեշրջանը :

Այնչափ թերթերու մէջ որ արտասահմանում երեւցան այս վերջին տարիներու միջոցին, եւ վեց ամիս, տարի մը կամ երկու տարի ըստ տեսնելէ յետոյ՝ անհետացան, «Անահիտ»-ը յամառեցաւ՝ հաւատարիմ իր յանձնառութեանց՝ շարունակել իր հրատարակութիւնը ու իր առաջագրած յայտագիրը դժբաղդի անընդհատաբար :

Անշուշտ այդ հրատարակումը ունեցաւ անկանոնութիւններ, հակառակ մեր փափաքին՝ չկրցանք թերթին տալ այն ծաւալը որ անհրաժեշտ է մեր յայտագիրը ամբողջապէս իրականացնելու համար, գեղարուեստական բաժինը չկրցանք ընդարձակել եւ ճոխազարդել՝ ինչպէս մտադիր էինք, չկրցանք մարմնաւորել ուրիշ շատ մը ծրագիրներ, ալ զոր ունէինք որովհետեւ ամենէն գեղեցիկ ծրագիրները անկարելի է իրականացնել առանց նիւթական միջոցներու, եւ մեր հասարակութիւնը մեր ճիգերուն համապատասխան նիւթական աջակցութիւն մը չտուաւ :

Բարոյական խրախուսանքը զոր գտանք ամէն շրջաններու մէջ, շատ մեծ եղաւ. հաճոյքով կը խոստովանինք զայդ բոլոր անկեղծ եւ ալնիւ մտքերը — մեր գաղափարներուն համախոհ թէ հակախոհ ոլորտներու մէջ — գնահատեցին մեզ առաջնորդող ոգիին անչաճախնդիր ու անձնուէր նկարագիրը եւ մեր ձեռնարկած գործին հանրօգուտ բնոյթը : Բայց շատ քիչեր մտածեցին թէ հանրօգուտ նկատուած գործ մը խրախուսելու շաւղոյն ձեւը անոր տեւականութեան ու ընդարձակմանը նիւթապէս աջակցելն է : Մինչեւ իսկ պատահած է մեզի հիացման նամակներ ընդունիլ բաժանորդներէ, որոնք սակայն իրենց տարիէ մը կամ երկու տարիէ ի վեր չվճարուած բաժնեգինը միասին զրկել չեն մտածած... Ասիկա ցաւալի եւ բաւական ծիծաղելի ալ երևոյթ մըն է :

Եւ երբ «նիւթական աջակցութիւն» կ'ըսենք, մեծ ղոհողութիւններու չէ որ կը սպասենք. կը սպասենք միայն որ մեր գործին համակրող ու «Անահիտ»ին բաժանորդ գրուողները իրենց տասերկու ֆրանքի սարեկան չնչին գումարը տարուան սկիզբը փութան վճարել, որպէսզի թերթին հրատարակիչը՝ առաջին ամսէն իսկ՝ գիտնայ թէ ինչ գումար ունի իր տրամադրութեան տակ ամբողջ տարուան համար, ըստ այնմ իր կարգադրութիւններն ընէ, եւ այլեւս գերծ նիւթական հոգերէն ու «բաժնեգներու գանձում» ըսուած ահաւոր ծիւրախոհն, իր բոլոր ժամանակն եւ ուժերը յատկացնէ իր մտաւոր գործունէութեանը :

ԲԱՆՈՒԵԾ Է ԲԱՅՍՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆՂԷՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ՈՐՈՒԹԻՄՍԹԵՐԹԻՆ
1904 ՏԱՐԻՈՅ

«Հանդէս Ամսօրեայ» իւր տասնեւիններորդ տարին մտնելով՝ խմբագրութիւնը հայ գիւնական աշխարհին կր. ծանուցանէ նորին անփոփոխ ուղղութիւնը: «Հանդէս Ամսօրեայ» է՝ եւ քէտի մնայ յուրջ ուսումնական եւ բանասիրական թերթ արդէն քաղաքական տեսութեան, օչտակար գիտելաց եւ ուրիշ մէկ-երկու նման օչ-ազգային նիւթերը գողցնելով՝ յայտնի բրաւ «Հանդէս»ը թէ ինքը կը կը յատարարիմ է. «ժողովրդականութեան» գիտական ներքեւ-գատապարուելուն պէտք է իզգար յուր կնի. Բւսւմս թիւթիւս լոյսնողակութիւնը դարձեալ գիտի մնայ բովանդակ Հայութեան կամ հայ ազգին վերաբերեալ նիւթեր, — ուսումնասիրութիւններ: Պիտի ծանօթացընէ այն ամէն ազգային եւ օտարազգի (ի մասնաւորի գերմ.) գիտական բանասիրներուն հմտալից ու հետաքրքրական գրքերն ու գրութիւնները, որ կը հային հայ ուսման, հակական բանասիրութեան դրականութեան, լեզուի, հայագիտութեան, — հայ-ազգին: Անաչառ քննադատութեան պիտի ենթարկէ հայ ազգին անցեալն եւ ներկան — հայկական պատմութիւնը: Պեղումներէ, ձեռագիրներէ եւ արձանագրութիւններէ հանուած հայ հնագիտութիւնն ու հնախօսութիւնը մեծ տեղ պիտի գրաւեն նորին չափով պիտի մշակուին հայ մատենախօսական ու մատենագրական եւ աշխարհագրական ճիւղերը: Պիտի հրատարակէ հայ ակնաւոր եւ գրագէտ անձնաւորութեանց կենսագրութիւնները — կենդանագիրներով: Պիտի ջանայ գրքերու կամ կարեւոր նոր հրատարակութեանց վրայ (նորն իսկ թարգմանածոյ) որ թերթիս իրր նուէր կ'առաքուին, քննադատական համարձակ կամ ընդարձակ տեղեկութիւն տալ, եւն, եւն: Կողքն ալ ազգային գրական նիւթոց կամ ծանուցմանց պիտի յատկացուի:

Տարեկան գինն է 10 ֆր. (4 ռպլ.) կանխիկ:
 Խմբագրութեան հասցէն. — A la Rédaction de la Revue «Hantesse», VII/2 Mechitaristengasse, 4. Vienne (Autriche).

LIBRE STUUR

BIBLIOTHEQUE ARMÉNIENNE. N. 1

CHANTS POPULAIRES

ARMÉNIENS

TRADUCTION FRANÇAISE AVEC UNE INTRODUCTION

PAR ARCHAG TCHOBANIAN

PRÉFACE

DE PAUL ADAM

LIBRAIRIE PAUL OLLENDORFF, PARIS, RUE DE LA CHAUSSÉE D'ANTIN, 50

Գինը ուղղները պէտք է գիտն ՕԼԵՆԸՐԻՖ գրադատանոցին
 Գին 3 ֆր. 50

ԱՂԱԼԾԻ ԲՍԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդացիին է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 12 ֆրանք (օտար երկիրներ) :
 2 տոլար (Սմերիկա) 5 բուպլի (Ռուսիա) :
 Վեցամսեայ՝ 5 ֆր. (Ֆրանսա), 6 ֆր. (օտար երկիրներ) 1 տոլ. (Սմերիկա), 3 բպլ. Ռուսիա) :

Յօդուած եւ բաժանորդացիին զբկել հետեւեալ հասցէին

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

(ԿՆՆՏ) ԿՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Դավրէժ . —	» Մկրտիչ Մանակեան
Նիւ-Նօրք . —	» Պետրոս Գարրիէլեան
Իսթ Ուոթըրթաուն . »	Կ. Մալխասեան
Ուոթըր . —	» Ա. Յովսէփեան
Չիքափո . —	» Ա. Քարակալուրեան
Գրոթոն . —	» Արամ Ասքանազ
Փրոփաէնս . —	» Օ. Տիրատուրեան

